

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему:

**Економічне становище Другої Речі Посполитої
(1918–1939 рр.)**

Виконала:
студентка IV курсу, ІАз-41 групи
Спеціальності
032 Історія і археологія
(шифр і назва спеціальності)
Вань Богданна
(прізвище та ініціали студента)
Керівник: проф. Комар В. Л.
(прізвище та ініціали)
Рецензент: проф. Пилипів І. В.
(прізвище та ініціали)

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ 1. Соціально-економічне становище відродженої Польщі.....	8
Розділ 2. Розвиток промисловості в міжвоєнній Польщі.....	27
Розділ 3. Аграрна реформа та її наслідки.....	47
Висновки.....	61
Список використаних джерел.....	64

ВСТУП

Актуальність теми. Після 123 років бездержавного існування 11 листопада 1918 р. була проголошена незалежна Друга Річ Посполита. В економічному плані вона представляла собою три частини Німецької, Російської та Австро-Угорської імперій, які перестали існувати після Першої світової війни. До Польщі після війни відійшли не лише етнічні польські землі, а й також території населені слов'янськими меншинами. Економічний розвиток земель, які становили територію Другої Речі Посполитої, відрізнявся в силу того, що вони протягом значного відрізка часу були інтегровані в суспільно-політичні організми держав агресорів. Згадані проблеми не знайшли належного розвитку порівняно з дослідженням політичного становища відродженої Польщі. Актуальність теми визначається також тим, що Галичина і Волинь, населені переважно українцями, були включені в господарський комплекс Другої Речі Посполитої. Вивчення економічного становища західноукраїнських земель у складі міжвоєнної Польщі становить для нас актуальне дослідницьке завдання.

Об'єктом дослідження виступає економічне становище Другої Речі Посполитої в 1918–1939 рр.

Предметом дослідження є розвиток промисловості та сільського господарства Польщі протягом міжвоєнного періоду.

Хронологічні рамки дослідження охоплюють період 1918–1939 рр. Нижня межа 1918 р. – це становлення економіки відродженої польської держави. Верхня межа – це початок Другої світової війни і краху Другої Речі Посполитої.

Мета дослідження – провести комплексний аналіз економіки Польщі у 1918–1939 рр. У відповідності до мети визначено такі завдання:

- розкрити економічне становище Польщі після здобуття незалежності;
- показати проблеми економічного розвитку;
- з'ясувати особливості розвитку польської промисловості;
- охарактеризувати аграрну реформу в Польщі та її наслідки;
- виділити періоди розвитку польської економіки.

Методологічною основою дослідження є принципи історизму, об'єктивності, багатфакторності, які дозволяють вивчати складні суспільні явища, конкретні події і факти в їх динаміці. При написанні роботи авторка використовувала загальнонаукові методи: проблемно-хронологічний та порівняльно-історичний.

Джерельна база дослідження це в основному опубліковані документи і матеріали, а також мемуари видані у міжвоєнний період.

У радянський період соціально-економічна історія згідно зі вченням теоретиків марксизму-ленінізму займала вагоме місце. Тому у видавництвах «Наукова думка», «Вища школа», «Каменяр» та інших було надруковано низку збірників документів, однак матеріали в них були підібрані тенденційно. У них відображалася зокрема, боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР у 1917–1939 рр. [1], боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною [2], перебіг революційного руху у Львові 1917–1939 рр. [3], становище трудящих Львова в 1917–1939 рр. [7]. У цих збірниках значною мірою відображений соціально-економічний характер відносин в міжвоєнній Польщі.

Зовсім з інших ідеологічних позицій друкувалися збірники українцями США і Канади. У них була відображена національно-визвольна боротьба українського народу, а соціально-економічним відносинам відводилася другорядна роль [4], [5].

Серед електронних ресурсів, розміщених у інтернеті у вільному доступі, нами використані матеріали Першого 1921 р. [11] і Другого 1931 р. [9] загального перепису населення Другої Речі Посполитої. Вони відображають національний і соціальний склад населення, а також економіку Польщі у розрізі кожного населеного пункту зокрема. Це дало можливість встановити загальну картину соціально-економічного розвитку Польщі у міжвоєнний період.

Також значна увага в дослідженні приділена так званій березневій Конституції Речі Посполитої 1921 р. Вона з коментарями Анджея Бурди була видана польською мовою в Любліні у 1983 р. [10].

Значний масив документів становлять розпорядження президентів Другої Речі Посполитої, зокрема про будівництво залізниці Серпец-Бродніца і Серпец-Торунь [12–18].

Мемуарна література представлена праця українських політичних діячів, зокрема І. Макуха [20], С. Мельника [21], С. Шевчука [22], Д. Шумука [23]. Українська мемуаристика представлена недостатньо з огляду на те, що в працях діячів українського національно-визвольного руху соціально-економічним проблемам не відводилося належної уваги. Увага концентрувалася на боротьбі проти окупантів, а навіть польська влада вважалася ними окупаційною і винною в утраті незалежності Західно-Української Народної Республіки.

Стан наукової розробки теми. У Радянській Україні історики приділяли велику увагу дослідженню соціально-економічного становища. Матеріалістичний світогляд у руслі марксистсько-ленінської методології передбачав поглиблене вивчення соціально-економічних відносин у державі, на якій базувалася політична надбудова у вигляді капіталістичної держави. Типовим прикладом була буржуазно-поміщицька Польща, в якій відчувалося засилля капіталістичних монопольних об'єднань, зокрема картелів і синдикатів. Історики УРСР присвятили свої дослідження єдності українських і польських трудящих у революційній боротьбі в 1924–1926 рр. [51], становищу трудового селянства Західних областей України під владою панської Польщі в 1920–1939 рр. [49], боротьбі трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939) [31], боротьбі трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення [70], реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939) [71] тощо. Статистичні матеріали використані й опрацьовані у працях радянських істориків й дотепер не втратили свого значення, бо при умові відсутності оригіналів джерел, залишаються лише ці праці як достовірне джерело.

Тему західноукраїнського села плідно досліджував І. Васюта, який свого часу був ректором Івано-Франківського державного педагогічного інституту ім. В. Стефаника [31], [33]. Дослідження соціально-економічних відносин в селах Західної України в працях І. Васюти мають значення й до сьогодні. На їх

основі ми можемо зрозуміти складні соціально-економічні відносини в міжвоєнній Польщі.

У незалежній Україні з'явилися праці присвячені соціально-економічній історії, однак вони вже були написані на основі цивіліційного підходу до подій і явищ минулого. Серед них праця вчених з Івано-Франківська С. Копчака, В. Мойсеєнко, М. Романюка «Етнічна структура та міграція населення українського Прикарпаття» [48], а також П. С. Федорчак «Новітня історія Польщі ХХ століття» [76] і проф. В. І. Яровий «Історія західних і південних слов'ян у ХХ столітті. Курс лекцій» [79], «Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. ХХ століття» [80].

Дослідженню соціально-економічної історії міжвоєнної Польщі присвятив свої праці львівський історик Роман Масик [58–66].

В. Смолей присвятив увагу історії польського сільськогосподарського осадництва в Західній Україні (1920–1939 рр.) [69], [70].

У праці Нормана Дейвіса, яка була перекладена й надрукована українською мовою у 2008 р., представлена історія Польщі як іграшка в руках Бога [33]. У праці американського історика Дж. Ротшильда «Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами», вагоме місце займає розділ присвячений історії Польщі з точки зору американської геоekonomіки [67].

Ганна Дильонгова представила свою «Історію Польщі 1795–1990», зазначивши, що вона адресована для українського, білоруського й литовського народів [34]. Праця під назвою «Польща – нарис історії» за ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича була видана у Варшаві в 2015 р. [65].

Аналіз історіографії засвідчив, що історики незалежної України порівняно мало уваги приділяли соціально-економічній історії, на що й була звернута особлива увага в нашому дослідженні.

Наукова новизна бакалаврського дослідження полягає у постановці та розробці актуальної проблеми, яка не отримала всебічного та об'єктивного висвітлення в історичній науці. На основі використання різноманітних джерел авторка комплексно дослідила економіку Польщі у 1918–1939 рр., внесла істотні уточнення до положень вітчизняної історіографії у контексті вивчення

соціального й національного становища населення протягом міжвоєнного періоду. Отримало подальший розвиток вивчення етапів економічної політики Польщі, яку запроваджували її лідери. Запропоновано положення, про здобутки і прорахунки польської політики міжвоєнної доби.

Практичне значення дипломної роботи полягає в тому, що її матеріали, основні положення, висновки створюють базу для подальшого поглибленого дослідження соціально-економічного розвитку Польщі, можуть бути використані при написанні узагальнюючих праць та розробці лекційних і спеціальних курсів з історії України та всесвітньої історії у вищих навчальних закладах різного рівня акредитації.

Апробація результатів дослідження. Основні положення дипломної роботи були представлені на засіданнях кафедри Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної науки Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.

РОЗДІЛ 1

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ ВІДРОДЖЕНОЇ ПОЛЬЩІ

Відроджена польська держава охоплювала 388,4 тис. км² і налічувала 27 млн. населення (згідно з переписом 1921 р.). А вже у 1938 р. територія становила 389,7 тис. кв. км і населення 35 млн. осіб. Близько 31% становили національні меншини (українці, євреї, білоруси, німці). На 1918 р. не існувало польської правної, адміністративної, шкільної, митної, податкової систем та ін. Не було польської валюти, поштових марок, бланків документів і багатьох інших речей, необхідних для функціонування держави. Водночас співіснували елементи принаймні трьох державних систем – російської, австрійської, німецької. Спочатку більшість із них зберігалася, поступово замінюючи новими інституціями й правовими вирішеннями загальнопольського характеру. Серед перших постанов були закони про шкільництво й науку, право на працю, державну адміністрацію і податкову систему. Процес початкового унормування й організації чергових ділянок життя нової держави тривав до 1925 р. [11].

Перша світова війна принесла Польщі значні руйнування. Промислові підприємства та транспортна інфраструктура зазнали масштабних ушкоджень. Виникла гостра фінансова криза, супроводжувана високою інфляцією та знеціненням валюти. Економічна база країни опинилася у стані хаосу, що вимагало негайних заходів щодо відновлення виробничих потужностей і стабілізації фінансів. Як Перша світова, так і подальші війни нанесли величезні економічні збитки для польських земель. У період з 1914 по 1920 рр. було знищено близько 30% національного майна. Всю економічну систему треба було будувати заново. Не існувало інтегрованої структури, спільної валюти, усталених фінансових інститутів та урядових установ. Не існувало прямого залізничного зв'язку між Варшавою і головними містами воєводств. До відкриття 1927 р. порту в Гдині Польща не мала морського порту. В 1918–1920 рр. в обігу були німецька остмарка, австрійська крона і польська марка, і кожна з цих валют зазнавала інфляції. В листопаді 1918 р. співвідношення польської марки до долара становило 9 : 1, а в січні 1923 р. – 15 000 000 : 1. [37, с. 245].

У новоствореної держави виникли внутрішні проблеми, пов'язані з об'єднанням населення, інституцій і традицій трьох частин поділеної Польщі. Адже в обігу було п'ять різних грошових одиниць, п'ять регіонів, які мали окремі адміністративні системи (Познанський край, Силезія, Тешин, Східна Галичина і Серединна Литва (Вільно)). У Війську польському накази віддавали чотирма мовами. Загалом у державі мали чинність три кримінальні кодекси, залізниці мали дві різні ширини колій, за владу конкурували вісімнадцять зареєстрованих політичних партій. Тому суспільно-політичне життя Польщі аж ніяк не могло бути схожим на ситуацію західноєвропейських країн, яке встановилось протягом кількох десятиріч історії [35, с. 757].

Незважаючи на здобуття незалежності у 1918 р., територіальний устрій Польщі залишався невизначеним протягом перших років державності. Війни з Радянською Росією та конфлікти з сусідніми державами (у тому числі з Чехословаччиною та Литвою) призвели до формування кордонів, які відображали політичні компроміси та військові перемоги. У цей період тривала польсько-українська війна 1918–1919 рр., унаслідок якої Польщі вдалося встановити контроль над Східною Галичиною. Польсько-більшовицька війна (1919–1920 рр.) завершилася підписанням Ризького миру 1921 р., що визначив східний кордон польської держави. Інтеграція земель із трьох імперій (російської, Німецької, Австро-Угорської) створила умови для виникнення різних правових, економічних та адміністративних систем всередині нової держави. У повоєнні роки відроджена держава опинилась у дуже важкому економічному становищі. Одним із найгостріших наслідків періоду поділів і воєнних руйнувань було велике зубожіння суспільства, що відобразилося в дуже низькому соціальному доході населення [52, с. 221].

Відроджена у 1918 р. Польща представляла собою багатонаціональну державу. За даними перепису 1921 р. у Другій Речі Посполитій проживало 27,19 млн. осіб, з них поляки становили 69%. Серед національних меншин найчисельнішими були українці – 14,3%, євреї – 7,8%, білоруси – 3,9%, німці, литовці та ін. Польща в адміністративному відношенні була поділена на 16 воєводств, а столиця місто Варшава була виділена у самостійну

адміністративну одиницю на правах воєводства. У південно-східних воєводствах, зокрема Станіславівському, Тернопільському, Львівському, Волинському і Поліському більшість населення складали українці і білоруси. Ці воєводства займали близько 40% території Польщі. На цих землях національний гніт був особливо важким і він був тісно пов'язаний із аграрним питанням, яке також було першочерговим для молодій польській держави [53, с. 345].

Польща була переважно аграрною країною. За деякими даними 64% населення було зайнято в сільському господарстві і лише 9,2% у промисловості. Окрім того 7,3% населення займалося ремеслом, а 6,4% працювало в торгівлі й на транспорті. За даними перепису 1921 р., за винятком Верхньої Сілезії та Віленщини, у Польщі налічувалося 3262 тис. селянських господарств загальною площею 30 340 тис. га. Тобто в середньому на одне господарство припадало 9,3 га. Якщо врахувати, що рентабельним вважалося господарство площа землі в якому в середньому перевищувала 5 га землі, то 64% всіх землеробів становила селянська біднота. Також за даними перепису 1921 р. було виявлено 1 млн. 300 тис. сільськогосподарських робітників. Вони одержували плату за працю не грошима, а натурою, тобто продуктами харчування: зерно, картопля, овочі [37, с. 245].

Рівень життя сільської бідноти був дуже низьким. Не дуже кращим було становище так званих середняків. Загалом безземельні і середняки станом на 1921 р. складали 87,1% земельних власників. Однак, вони володіли лише 31,9% всієї приватної землі. На противагу селянству невелика група землевласників і поміщиків, які мали не менше 100 га землі кожний, нараховувала 19 тис. осіб, або 0,6% усіх власників землі. Їм належало 13589 тис. га землі, тобто 44,8% усієї землі, що перебувала у приватній власності. За даними статистики у 1921 р. в 16 тис. поміщицьких господарств працювало більше 600 тис. сільськогосподарських робітників. Великим землевласником в Польщі була церква. Більше 110 тис. га орної землі знаходилося у власності держави [31, с. 136].

Голод на землю був головною рисою польського села міжвоєнного періоду. Навіть у 1927 р. велике поміщицьке господарство залишалося гальмом розвитку сільського господарства Польщі. Негативним явищем була натуральна оплата праці сільського господарських робітників, черезполосиця, сервітути тощо. Найбільш відсталими у сільськогосподарському відношенні був південь і схід держави, де в основному проживали українські і білоруські селяни. Велике поміщицьке землеволодіння було основним пережитком феодальних відносин у сільському господарстві Польщі. Залишались також натуральні форми оплати праці сільськогосподарських робітників тощо. Найбільш відсталими у сільськогосподарському відношенні був південь і схід держави. У Східній Галичині, де переважали українські селяни, бідняцькі господарства складали 87% загального числа господарств. При цьому велика земельна власність складала 43,2% у східних воєводствах, а навіть 54,3% всієї сільськогосподарської приватної землі. На сході Польщі знаходилися крупні магнатські латифундії: майорат Замостя графа М. Замойського площею 191 тис. га; майорат Давигрудек князя Ст. Радзивіла загальною площею 74 тис. га; майорат Ланьцут князя А. Потоцького площею 19 тис. га; майорат Синява князя А. Чарторийського площею 11 тис. га; майорат Несвіж князя А. Радзивіла площею 75 тис. га та інші. На відміну від західних воєводств Польщі сільське господарство на сході носило екстенсивний характер, у якому зберігалися напівкріпосницькі форми експлуатації. Не дивлячись на сприятливий клімат, родючі землі і працьовитих селян, сільське господарство Польщі займало по продуктивності одне із останніх місць в Європі [102].

Міжвоєнна Польща представляла собою державу із середнім розвитком капіталістичних відносин. У державі були різноманітні запаси корисних копалин, працювала добувна і переробна галузі промисловості. Однак, за рівнем промислового оснащення вони були менш розвинутими ніж в інших капіталістичних країнах Європи. Польща різко відставала від європейських економік за рівнем розвитку промисловості і споживанням продукції на душу населення. У той же час деякі галузі економіки показували високий рівень виробництва. Мільйони польських робітників були задіяні на промислових

підприємствах. Основну масу промислової продукції випускали крупні промислові гіганти. Відносно висока концентрація виробництва поєднувалася з наявністю середніх, дрібних і карликових підприємств. Найбільшу роль відігравала кам'яновугільна, металургійна, текстильна і харчова галузі промисловості, які в основному були сконцентровані в декількох районах країни: паливно-сировинна і важка промисловість – у Домбровському басейні і Верхній Сілезії, текстильна – в Лодзинському воєводстві, машинобудівна – у Варшаві, військова – у Келецько-Радомському районі. Відносно розвинутими в економічному плані районами були Бельсько і Бяла, Белосток і деякі міста північно-західної Польщі. У багатьох місцевостях були розпорошені сироварні та винокурні. Східна частина Польщі – Західна Україна, Західна Білорусь, Віленщина представляли собою напівколоніальний придаток, ринок збуту дешевих товарів, а також сировинний придаток для промисловості етнічно польських земель [20].

Розвиток економіки Польщі носив обмежений характер. У той час коли видобуток кам'яного вугілля, виробництво коксу, цукру сирця, електроенергії вже кілька років після завершення Великої війни переважали довоєнний рівень, то виплавка чавуну і сталі, видобуток нафти, випуск бавовняної тканини жодного разу протягом міжвоєнного періоду не перевищили довоєнного рівня 1913 р. Загальний індекс промислового виробництва також не піднявся до довоєнного рівня виробництва. Основна причина полягала в обмеженості внутрішнього ринку, у складності процесу формування єдиного народногосподарського організму із економік територій, що входили до різноманітних держав, у відірваності польської економіки від зовнішніх ринків збуту й сировини. У той час коли населення Польщі складало 1,6% населення земної кулі, питома вага польської промислової продукції складала 0,5 – 0,7% світової промислової продукції. За низького рівня техніки і конкурентної здатності економіка Польщі вирізнялася високим рівнем централізації і концентрації капіталу. Командні висоти в Польщі належали небагатьом польським та іноземним монополістам, які об'єдналися в картелі та синдикати [1, с. 167].

Роль картелів у польській економіці невпинно зростала. Якщо в 1919 р. налічувалося 9 національних і 3 міжнародні картелі, то в 1920 р. їх було вже відповідно 11 і 4, в 1921 р. – 13 і 4, в 1922 р. – 15 і 4, в 1923 р. – 23 і 6. Промислові монопольні об'єднання були пов'язані з банками. Так торгівельний банк у Варшаві у 1923 р. був пов'язаний із більш ніж 20-и промисловими, транспортними і торгівельними об'єднаннями. В силу своєї економічної слабкості, польські фінансові установи, банки зокрема, майже не використовували експорт капіталу. Навпаки, спостерігалася пряма залежність польського капіталу від іноземного, що було характерною рисою польської економіки. Іншою типовою рисою був тісний зв'язок промислових монополій і банків з аграрним капіталом і крупним земельним володінням. Земельні магнати відігравали керівну роль у багатьох промислових монополіях і банках й поступово впливали на державну політику у сфері економіки. Під їх тиском приймалися потрібні закони, у наслідок яких монополії ще більше збагачувалися, а трудове селянство і робітники несли на собі весь непосильний тягар податків [26, с. 211].

За весь міжвоєнний період найбільше робітників було в Польщі у 1928 р. За даними статистики їх налічувалося 980 тис. осіб. Найчисельнішими були працівники текстильної промисловості – 189 тис. осіб; у гірничовидобувній промисловості працювало 118 тис. робітників; у металообробній – 117 тис.; у харчовій – 118 тис. тощо. Зайнятих робітників у 1928 р. було 790 тис., а це означає, що 190 тис. було безробітних. Масове безробіття особливо в південно-східних воєводствах Польщі такою було характерною рисою польської економіки. За рівнем зарплати польські робітники займали останні позиції у розвитку ринку праці капіталістичної Європи. Житлові умови робітників Варшави, Лодзі, Домбровського басейну були дуже важкими. Соціальні завоювання робітничого класу, як восьмигодинний робочий день, страхівка від хворіб поступово обмежувалися й ліквідувалися. Все це впливало на культурний розвиток населення особливо у східних воєводствах Польщі. За даними 1921 р. серед дітей у віці 10-14 років близько 30% були неграмотними,

а серед дорослого населення у віці від 20 до 60 років неграмотних було 35%. [9].

У 1920-х роках більшість галузей промисловості Польщі перебували в кризовому стані. На це вплинули війни за кордони Польщі та повстання. У цей період видобуток залізної руди в 1920 р. складав 36% довоєнного рівня, виплавка чавуну – 10%, виплавка сталі – 12%. Текстильна галузь випускала лише 3% довоєнного випуску бавовняних виробів і лише 20% шерстяних. І лише видобуток кам'яного вугілля залишився на рівні 74%. Транспортна галузь переживала тяжкі часи за рахунок нехватки вагонів. До того ж переважна їх більшість була або на ремонті, або зайнята на потреби Війська польського [6].

Сільське господарство також перебувала у стані повного упадку. Посівні площі значно скоротились, урожайність різко понизилась. Все це призвело до катастрофічного падіння збору зернових культур. У 1920 р. валовий збір жита складав 38% довоєнного рівня, пшениці – 40%, ячменю – 63%, вівса – 78%, картоплі – 85%. Значно зменшилося поголів'я худоби [50, с. 87].

Падіння промисловості і сільськогосподарської продукції призвело до упадку внутрішньої і зовнішньої торгівлі, а в підсумку до зменшення державних доходів. За даними на 1920 р. державні доходи складали лише 16% довоєнного рівня. У той же час держава витрачала у 5-ть разів більше, ніж отримувала. Намагаючись покрити державний дефіцит, уряд знаходив позики за кордоном. Лише в 1918 – 1920 рр. були отримані кредити на суму 272 млн. доларів США. Однак, нестача грошей в державній казні покривалася за рахунок друкування в необмеженій кількості паперових грошей. Це розкручувало виток інфляції і знецінювало вартість польських грошей. Постійне падіння польської марки знижувало реальну заробітну плату громадян Польщі [Там само].

Упадок економіки негативно позначився на становищі населення. Робітники і службовці страждали від безробіття. Постачання великих міст проводилося за принципом вільної торгівлі, тобто створювалося підґрунтя для спекуляції. Нерідко були перебої із продуктами, від чого страждали жителі міст і містечок Польщі. Робітники та їх сім'ї страждали від недоїдання, голоду і хвороб. Навіть у Сеймі Польщі підіймалося питання про катастрофічне

становище польських трудящих. Селяни продовжували відчувати проблеми з нестачею орної землі, оскільки прийнята сеймом аргарна реформа впроваджувалася поступово. Унаслідок негативних тенденцій у економіці Польщі розпочалася масова еміграція. У 1921 р. за кордон виїхало більше 100 тис. осіб, а до 1923 р. більше 300 тис. [87].

Інфляція паперових грошей в Польщі була дуже вигідна для банкірів і великого капіталу. Одержуючи кредити від держави, вони повертали його по номіналу, тобто значно менше реальної вартості на момент повернення. На цьому так звані буржуа наживали значні прибутки. Виплата заробітної плати робітникам і службовцям грошима, курс яких постійно падав також приносила прибуток. Все це давало можливість польським підприємцям знижувати ціни на свої товари і навіть конкурувати на зовнішніх ринках. Крім того, згідно Версальського договору, Польща мала право вивозити свої товари у Німеччину без всяких обмежень протягом п'яти років. Унаслідок цього в Німеччину направлялося більша половина польського експорту [Там само].

Відновлення різних галузей польської економіки відбувалося вкрай нерівномірно. Видобуток залізної руди на 1923 р. досяг 97% довоєнного рівня, сталі – 70%, виплавка чавуну лише 49%. Особливо відставала металургія колишнього Королівства Польського. Видобуток кам'яного вугілля досяг 89% довоєнного рівня, причому в Домбровському, Сосновецькому і Краківському промисловому округах було видобуто більше кам'яного вугілля у порівнянні з довоєнним періодом. Легка промисловість, зокрема виробництво бавовняної продукції, перевищила довоєнний рівень, зокрема по кількості механічних ткацьких верстатів на 112%, а по кількості робітників – на 115%. У той же час відставала від довоєнного рівня виробництво шерсті, зокрема по кількості робітників лише 59% [75, с. 145].

Поступово покращував свою роботу залізничний транспорт. Рухомий склад вагонів збільшувався, а товарообіг зріс з 42 млн. т в 1922 р. до 70 млн. т в 1923 р. Відновлювалося хоча й нерівномірно сільське господарство. Урожаї жита, ячменю і картоплі у 1923 р. перевищили довоєнний рівень. Відставали урожаї пшениці, лише 80% довоєнного рівня, а цукрового буряка – 62%.

Тваринництво у кількісних показниках наблизилося до передвоєнного рівня [37, с. 245].

Ріст промисловості і сільського господарства сприяв поживавленню торгівлі, зокрема зовнішньої. Експорт у 1923 р. у порівнянні з попереднім роком зріс у два рази. Особливо зріс вивіз кам'яного вугілля, який складав 73% всього експорту. Після вугілля основними статтями експорту був метал і вироби з металу, текстильні вироби (тканини, нитки, сировина), дерево і напівфабрикати з дерева, нафта, цукор, продовольчі товари. Разом з тим внутрішній ринок у Польщі розвивався порівняно слабо. Нові підприємства, залізні дороги, будинки майже не будувались. Не вистачало залізних доріг для перевозки кам'яного вугілля. Польська влада не дорахувалася тисячі вагонів для перевезення надлишків жита, картоплі та інших продуктів, частину яких неможливо було вивезти через відсутність транспорту. Однак у той же час більшість населення голодало. Купівельна спроможність населення також була дуже слабкою [3, с. 134].

Польські правлячі кола продовжували мілітаристську політику. Військові витрати у 1923 р. лише по одному військовому відомству складали 42% бюджету держави. Польський уряд не наважився на проведення повномасштабної реформи і обкладення податками великих землевласників. Він обмежився лише половинчастими заходами, однак це призвело до наповнення бюджету й оздоровлення фінансової системи держави в цілому. Антинародна політика керівництва польської держави посилювала її залежність від іноземного капіталу, який у 1920 р. продовжував проникати в Польщу. Французькі монополісти скуповували нафтові промисли Східної Галичини і текстильні підприємства Жирардова. Вони також арендували деякі вугільні шахти у Верхній Сілезії. Англійські капіталісти фінансували низку крупних текстильних підприємств. Заробляючи в Польщі великі статки, іноземні монополісти не вкладали грошей у розвиток економіки Польщі. Навіть польські власники великих підприємств, вивозячи продукцію за кордон і заробляючи валюту, не везли її на розвиток промисловості і сільського господарства в Польщі, а залишали її в закордонних банках [2, с. 56].

До середини 1921 р. становище польської економіки покращувалося насамперед завдяки великому попиту на внутрішньому ринку, проте з другої половини цього року ситуація дещо змінилася через зростаючу інфляцію. Спочатку повільно, а потім швидше почалось зниження заробітної плати. У другій половині 1923 р. інфляція трансформувалася в гіперінфляцію. Через період зниження безробіття, зростання виробництва і поступову реконструкцію воєнних збитків, стався швидкий спад обмінного курсу польської марки, що спричинило різке падіння реальної вартості заробітної плати. Саме в цей період найважливішою була валютна реформа, головними чинниками якої були сприятливий платіжний баланс, довіра до влади і суспільства, збалансування бюджету. Тому Польща опинилася в надзвичайно важкому стані економічного розвитку. За будь-яку ціну вона мала підвищити конкурентоспроможність своєї галузі до рівня, який би дозволив їй утримуватися на зовнішніх ринках і підтримувати її внутрішній ринок. На початку жовтня 1922 р. англійська фінансова місія прибула до Варшави для проведення дослідження про фінансово-економічну ситуацію в Польщі, яка мала розробити пропозиції, що могли б допомогти реформувати польську економіку [98].

Інфляція і спад промислового виробництва продовжували складати найхарактернішу рису економічного становища Польщі протягом першої половини 1924 р. В умовах серйозних зовнішньополітичних труднощів і загострення внутрішньополітичної боротьби урядовий кабінет Владислава Грабського розпочав проведення фінансової реформи, суть якої полягала у встановленні твердої валюти і бездефіцитного бюджету. З 1 травня 1924 р. у обіг була введена нова грошова одиниця – злотий, прив'язаний до золотої валюти і прирівняний до 1,8 млн. колишніх польських марок. Польська марка була залишена в обігу до 1 липня 1924 р. Емісія злотих була покладена на створений з цією метою Польський банк [87].

Владислав Грабський (7 липня 1874–1 березня 1938 рр.) – польський політичний діяч, економіст, історик. У 1894 р. він з відзнакою закінчив Школу політичних наук у Парижі, а потім чотири роки вивчав історію та економіку в Сорбонні. З 1905 р. В. Грабський був пов'язаний з польською Національною

лігою. У 1906–1912 рр. був депутатом Державної думи Росії. Після початку Першої світової війни він очолив Центральний громадський комітет, який організовував підтримку людей, які найбільше постраждали від війни. На початку 1918 р. він як представник антинімецької орієнтації був заарештований німцями і ув'язнений у Модліні. Після відновлення Польщею незалежності Ю. Пілсудський призначив його президентом Головного ліквідаційного управління, яке відповідало за визначення втрат у війні, фінансову політику щодо сусідів і вимоги репатріації [93].

У 1919 р. разом з Р. Дмовським та І. Падеревським В. Грабський був польським делегатом на Паризькій мирній конференції – відповідальним за економічні питання. Того ж року він став депутатом Законодавчого сейму та членом Народного національного союзу. Потім він обійняв посаду міністра фінансів в уряді Л. Скульського. З 20 квітня по 24 липня 1920 р., під час польсько-більшовицької війни, він був прем'єр-міністром, очолюючи, серед інших Державну раду оборони. У липні 1920 р. через драматичну ситуацію на фронті підписав у Спа з країнами Антанти дуже не вигідну для Польщі угоду. Договір також передбачав, що польські війська відступлять за т. зв лінію Керзона, що проходила уздовж Бугу. Ці домовленості були дуже негативно сприйняті громадськістю та Ю. Пілсудським. Наприкінці липня 1920 р. кабінет В. Грабського передав повноваження уряду національної оборони на чолі з В. Вітосом. У його кабінеті В. Грабський чотири місяці обіймав посаду міністра фінансів [Там само].

Введення в обіг польського злотого з тимчасовим залишенням польської марки призвело до нової хвилі валютних спекуляцій, що призвело до фінансової паніки. У результаті хаосу на фінансовому ринку багато банків призупинили свою діяльність. Також перестали працювати промислові підприємства. У березні 1924 р. налічувалося 212 фабрик і заводів, які тимчасово призупинили випуск продукції. Стало швидкими темпами зростати безробіття. Число офіційно зареєстрованих безробітних налічувалось близько 100 тис. Відбувалося зниження заробітної плати. Працівники гірничорудного виробництва, які до того заробляли 3,13 зл в день, вже у вересні 1924 р.

заробляли 2,36 в день. Середня заробітна плата кваліфікованого робітника в 1924 р. складала 3,52 зл в день. Лише зарплата невеликої групи найбільш оплачуваних робітників досягав мінімального прожиткового мінімуму. Неврожай охопив більшу частину польських земель у 1924 р. Він значно погіршив економічне становище Польщі. Урожай пшениці у 1924 р. був 50 млн пудів порівняно з 81,2 млн. пудів у 1923 р., жита 281,3 млн. пудів проти 357,7 млн. пудів [39, с. 140–141].

Спроби уряду покінчити з дефіцитом бюджету потерпіли невдачу. У державному бюджеті найбільші фінансування як і раніше відводилися на армію. Асигнування військового міністерства разом із відрахуваннями на Військо польське складали приблизно 57% всієї розхідної частини бюджету. У зовнішній торгівлі визначився пасивний торговельний баланс. Загальна сума імпорту досягла в 1924 р. 1478 млн. злотих проти 1265 млн. злотих експорту. У пошуках нових джерел надходжень уряд встановив винну монополію. Грошова реформа не покінчила і не могла остаточно оздоровити польську економіку. Проведена в інтересах великого капіталу грошова реформа 1924 р. супроводжувалася наступним зубожінням робітників і селян Польщі [37, с. 245].

Оподаткування в Польщі, яке зазнавало швидких тимчасових змін, не покривало навіть 10% витрат. Бюджет неможливо було збалансувати аж до 1926 р. Від самого початку пріоритетами спершу була стабільність, а вже потім інвестиції. У 1920-х роках відбулась низка реформ, здебільшого пов'язаних з ім'ям В. Грабського, які дали змогу опанувати ситуацію. Серед них: запровадження злогоу у 1924 р., створення Польського банку, перехід від оподаткування майна до оподаткування прибутку й обороту, залучення закордонних позик з США, Франції та Італії, збільшення інвестиційних фондів для громадських робіт і удосконалення методів аграрного виробництва. Все це сприяло формуванню життєздатної системи економічного розвитку Польщі. Зовнішні чинники, зокрема німецько-польська митна війна 1926–1930 рр., світова економічна криза 1931–1934 рр. і, нарешті, дипломатична криза 1930-х років, унаслідок якої витрати на оборону становили приблизно половину всіх

державних витрат, до краю напружило ще не сформовану польську економіку [96].

Менше одного відсотка всіх громадян II Речі Посполитої жили в розкоші. Це були родини аристократів, найбагатші промисловці, представники владної еліти. Більшість поміщиків і промисловців, найвищі урядовці, генерали, популярні адвокати й лікарі, зірки кіно – могли говорити, щонайбільше, про достаток, який дозволяв утримувати дім, автомобіль і щороку відпочивати на курортах. Пересічний урядовець, дрібний підприємець, офіцер, лікар на державній посаді – мусили жити від зарплати до зарплати й рахувати сімейні доходи і видатки. Вони повинні були постійно дбати, щоб вистачило на внесок за кооперативне житло чи оплату шкільного навчання для чергової дитини. Решта – принаймні 70% населення – ледве зводили постійно економили і позичали гроші до зарплати. Дрібні урядовці, купці й ремісники, кваліфіковані робітники і принаймні середньозаможні селяни забезпечували себе продуктами харчування і мінімальними потребами. Однак, доля мільйонів безземельних і малоземельних, некваліфікованих робітників і безробітних була незавидною. В роки великої економічної кризи серйозною проблемою на селі в центральній і східній Польщі був брак харчів, унаслідок цього розпочинався голод [30, с. 25].

При цьому, слід підкреслити, що убогість і багатство не розрізняли національності. Поруч із польською аристократією були багаті єврейські підприємці, польські селяни, сусіди голодуючих білорусів, також не мали чим нагодувати дітей. Це не змінювало факту, що національні відмінності відігравали суттєву роль у житті II Речі Посполитої. Поляками були близько 21 млн. з усіх 32 млн. мешканців II Речі Посполитої (відомості загального перепису 1931 р.). На теренах західної і центральної Польщі вони складали переважну більшість мешканців, однак у східних воєводствах поступалися українцям (близько 5 млн.) і білорусам (близько 2 млн.). На заході й півночі значною була німецька меншина (700 тис.). Важливим елементом національної структури були євреї, які переважали в більшості містечок центральної і східної Польщі (близько 3 млн.). Вони становили більшість дрібних купців,

ремісників, мали у приватній власності більшість готелів і ресторанів. Найбільше їх було у Варшаві (майже 400 тис.) і Лодзі (майже 300 тис.) [97].

Соціальна політика в Польщі мала на меті модернізацію держави. Реформи в галузі освіти були спрямовані на підвищення рівня грамотності та наукової підготовки кадрів, що стало важливим чинником для економічного розвитку. Система охорони здоров'я, хоч і отримувала державну підтримку, залишалася недостатньо розвиненою, особливо в сільській місцевості. Державний соціальний захист охоплював лише обмежену частину населення, що поглиблювало соціальну нерівність і створювало основу для подальших соціальних конфліктів [50, с. 118].

Поляки, роль яких у формуванні національних стосунків була особливо важливою, зайняли найгіршу з можливих позицію щодо громадян іншої, ніж польська, національності. Вони загалом визнали, що єдиним повноправним господарем відродженої польської держави є польський народ, натомість усі інші становлять радше загрозу, ніж дають підтримку для II Речі Посполитої. Результатом такої позиції стало те, що на державних посадах, у війську, поліції, на пошті, залізниці могли працювати майже виключно поляки, натомість усі форми політичної, суспільної, культурної чи господарської активності меншин розцінювалися у категоріях потенційної загрози для держави. Старалися також на кожному кроці нагадати й підкреслити польський характер держави і змушувати мешканців непольської національності підтверджувати повагу й лояльність щодо неї. Таке ставлення сприяло всім націоналістичним проявам з боку національних меншин [37, с. 245].

Загостренню конфліктів на соціальному й національному тлі сприяв також розвиток націоналізмів серед меншин – зокрема німців, литовців і українців. Він впливав з динаміки розвитку цих національних рухів, але ставлення поляків було додатковим чинником, що прискорював їх визрівання. Загострення конфліктів на національному тлі сталося в період світової економічної кризи, коли економічні проблеми наклалися на наболілі політичні питання. Соціальна структура польського суспільства була надзвичайно неоднорідною. Різниця між багатими власниками землі та дрібними селянами

стала основою соціальних конфліктів. Міський робітничий клас, який швидко зростав за рахунок індустріалізації, часто страждав від низьких заробітків та поганих умов праці. Загострення конфліктів на національному тлі згодом виливалися у сутички та протести [30, с. 87].

Проблеми тогочасного промислового пролетаріату були досить гострі та значно поступалися своїм значенням перед проблемами селян. Польські робітники не мали права власності на засоби виробництва і для них основним джерелом здобуття засобів для проживання був продаж власної робочої сили. На етапі обмеженої індустріалізації польський робітник часто сприймав шанс знайти роботу в промисловості та грошову винагороду за можливість продовжити своє існування. Заробітна плата в промисловості забезпечувала прибуток, удвічі вищий за прибуток селянської родини. Офіційні дані про безробіття свідчать, що у 1936 р. воно сягнуло в промисловості свого максимуму – 446 тис. осіб, або ж 10% робочої сили Польщі. Набагато серйозніше виглядало приховане безробіття в перенаселених селах, яке звичайно оцінюють у 5-6 млн. осіб, тобто десь 45% всього сільського населення. За такої ситуації робітники мирилися з набагато важчими умовами праці, ніж ті, які вони переживали. Проблеми, що виникали в Польщі, мали зовсім інший характер, ніж у Західній Європі, де загальний рівень безробіття був на рівні 10%, зокрема у Великобританії в 1930-х рр., який вважали за своєрідну національну катастрофу [3, с. 78].

В рамках обмежень, спричинених економічною кризою, було багато зроблено в галузі промисловості. Восьмигодинний робочий день сейм запровадив ще 1919 р., кілька законів регулювали питання безпеки праці, про житлові умови. Але пряме втручання уряду у сферу соціального забезпечення здебільшого обмежувалося державними підприємствами. Менше ніж 20% зареєстрованих безробітних мали право отримувати певну допомогу. Завдання поліпшувати умови життя робітничого класу залишали добродійним організаціям або організаціям самопомочі. Зловживання з боку приватних працедавців контролювати було нелегко, а за деструктивні дії, спрямовані проти державних підприємств, призначали суворі кримінальні покарання.

Широкомасштабні страйки в промисловості відбувалися і в 1922–1923 рр. – під час гіперінфляції, і в 1933–1937 рр. – після завершення світової економічної кризи в Європі. В першому випадку заворушення почалися зі загального страйку залізничників у лютому 1921 р. У листопаді наступного року гірники Домброви почали ще один загальний страйк проти зменшення платні, а для боротьби з ними застосували військові суди. Це стало передумовою до Краківського повстання 6 листопада 1923 р., що спалахнуло під час загального страйку. Вуличні демонстрації зненацька перетворились у запеклі битви з поліцією. Солдати, залучені для віднови порядку, почали допомагати робітникам, що за кілька годин перетворили їх у господарів міста. За цей час загинуло 32 робітники й службовці поліції, а організатори закликали припинити акцію. Тоді ж відбулися затяжні, проте пов'язані з меншим насильством заворушення в Лодзі й Домброві. Промислові сидячі страйки, відомі як польські страйки, спровокували правові санкції проти робітників державних підприємств і зумовили точніше визначення в кримінальному кодексі права на страйк. Польські робітники мало чим могли тішитись, хіба тільки тим, що вони знаходяться у порівняно кращому становищі ніж селяни [2, с. 56].

У міжвоєнний період безробіття було гострою проблемою для Польщі. Рівень безробіття, особливо в умовах економічної кризи, досягав високих показників. Недосконала система трудового законодавства не забезпечувала належного захисту прав робітників, що призводило до численних соціальних конфліктів і протестних рухів. Рух робітників і страйки стали своєрідним сигналом для уряду, який змушений був вживати антикризові заходи для зменшення соціальної напруги [4, с. 345].

У сфері освіти нова влада постала перед жахливими проблемами. Польськомовним було дві третини населення, з них, напевно, дві третини були письменні, тому можна зробити висновок, що письменні поляки становили всього 44% населення Польщі. У 1919 р. зібрався так званий Вчительський сейм, щоб підготувати програми для об'єднаної державної системи обов'язкової безкоштовної освіти, яку мали запровадити через три

роки. В 1928/29 навч. році 96% дітей шкільного віку від 7 до 14 років відвідували школу. Наприкінці міжвоєнного періоду загальна неписьменність істотно зменшилася. Реформи 1930-х років заохочували розвиток середньої освіти. На шляху розвитку суспільства дуже бракувало ресурсів, тому освітні послуги значно відставали від народних потреб. Тільки винятково обдаровані селянські діти могли сподіватися дістати вищу освіту. Хоч активних спроб зменшувати школи національних меншин було небагато, влада не робила ніякої таємниці з факту, що розвиток буде стосуватись польської частинини суспільства. Наприкінці 1930-х років обмежилась кількість єврейських дітей у школах і на певних факультетах. У класах з'явилися ганебні «єврейські лавки». Водночас зменшилася кількість українських шкіл: від 2500 у 1911 р. в австрійській Галичині до 461 школи у 1938 р. в Польщі [37, с. 245].

У складі Другої Речі Посполитої опинилися високорозвинуті регіони (терени колишньої пруської окупації, Сілезія) та майже 3/4 території країни складали регіони з середнім чи навіть низьким рівнем розвитку. На масштаби цієї різниці вказує факт, що на західних землях практично всі вміли читати й писати, натомість на схід від Бугу рівень неписьменності населення сягав 80%. Тому, серед перших постанов були закони про шкільництво й науку. Протягом двадцяти років кількість дітей, що відвідували школи, зросла з близько 50% до понад 90%. Це був значний успіх, що, однак, не змінювало факту, що в 1938/1939 навч. році не відвідували школи близько 100 тис. дітей шкільного віку. Великим досягненням II Речі Посполитої можна вважати розбудову вищої освіти. До існуючих перед 1914 р. польських академічних осередків у Львові й Кракові додалися Варшава, Познань, Вільно й Люблін. Багато професорів, які викладали в російських і західноєвропейських університетах, були запрошені на посади у польських університетах. Завдяки цьому польські наукові осередки почали швидко розвиватися і стали активними учасниками міжнародного наукового життя. Особливим визнанням за кордоном славився доробок польської математичної (т. зв. варшавсько-львівська школа) й історичної наук (історія суспільства, археологія). Швидко зростала кількість студентів, сягнувши в кінці тридцятих років рівня 50 тис. Найбільшим зацікавленням

користувалися правничі й медичні студії. Серед студентів зростала кількість жінок [3, с. 80].

В період відновлення Другої Речі Посполитої система охорони здоров'я продовжувала функціонувати, при цьому було введено певні зміни, збільшилася кількість лікарів. Окремі з них вели свою практику приватно, інші працювали, як міські функціонери і отримували кошти від міста. На початку 20-их років було введено посаду залізничного лікаря, який обслуговував залізничну дистанцію довкола 30 км (зокрема, на прикладі міста Галича). Основними вимогами до кандидатів на лікарську посаду на той час було: громадянство Польщі, дозвіл на здійснення лікарської практики, відповідне резюме, знання з акушерства. Професійна діяльність медиків високо оцінювалася пацієнтами, свідченням чого є особисті подяки неодноразово надруковані в тогочасних часописах. Через десять років (станом на 1938 р.) кількість лікарів суттєво збільшилася; чітко виокремилася їхня спеціалізація [87].

З огляду на те, що в країні лютували епідемії різних видів тифів, створювались Управління Головного надзвичайного комісара у боротьбі з епідеміями. У 1926–1928 рр. розвивалася мережа амбулаторій, які функціонували завдяки добровільним внескам філантропів. Ці заклади були доповненням до державної системи та обслуговували найбільш вразливі верстви населення. Вони займалися лікуванням і профілактикою інфекційних хвороб, а також допомагали матерям і дітям. Тут існували, зокрема, молочні кухні. Кожні дитина та мати проходили декілька разів на рік профілактичний огляд. Пізніше ці добродійні установи стали складовою частиною державної системи охорони здоров'я. Фінансувались з різних джерел – кас хворих, державних дотацій, добродійних внесків. У 30-х роках з'явилися кооперативи здоров'я, куди входили кооперативний лікар і середній медичний персонал – акушерки, фельдшери, гігієністи. Вони працювали із сільським населенням, зосередившись переважно на профілактиці захворювань. Кооперативи широко використовували різні просвітницькі заходи. В державній структурі охорони здоров'я головною фігурою залишався, як і колись, за Австро-Угорщини,

дільничний чи повітовий лікар, що працював у тандемі з воєводою та повітовим старостою. Він контролював інших лікарів та середній медперсонал, організовував профілактичні заходи тощо. До 1934 р. його фінансувало місцеве самоврядування, і тільки потім – держава. Поширеною була й приватна практика. Лікарі відкривали міні-заклади у власних будинках, де медсестрами служили члени родини. У складних випадках хворих відправляли у повітові міста, де були більші шпиталі. Дантистами були переважно жінки єврейської національності. На відносно високому рівні була фельдшерська допомога. Втім, фахівців вкрай не вистачало. Але середній медичний персонал завжди мав широкі можливості для перепідготовки та підвищення кваліфікації. Все навчання велося польською мовою. У випадках хірургічних захворювань негайну допомогу в селах нерідко здійснити не було можливості через віддаленість до районної лікарні та браку транспорту. За даних обставин фельдшер змушений був опанувати хірургію. Лікували хворих різноманітні знахарі, цілителі, баби-повитухи [50, с. 24].

Таким чином, міжвоєнне двадцятиліття виявилось надзвичайно важливим етапом історії Польщі. Поляки змогли не лише повернути втрачену понад сто років тому незалежність, але й зуміли збудувати порівняно сильну й досить сучасну державу, разом із армією, розгалуженою системою освіти. Найважливішим чинником, що об'єднував Другу Річ Посполиту, була відданість широких мас суспільства ідеї незалежної польської держави та новітня польська культура, найважливішими інституціями якої стали школа, польське радіо, багатотиражна преса й кінематографія. Найвищим досягненням цього періоду можна визнати факт, що всього за двадцять років незалежного існування 1918–1939 рр. до Другої світової війни поляки були готові до найбільших жертв задля захисту своїх цінностей і повернення власної держави. Польща швидко відродилася як національна держава, в котрій поляки вважалися єдиним сувереном і господарем.

РОЗДІЛ 2

РОЗВИТОК ПРОМИСЛОВОСТІ В МІЖВОЄННІЙ ПОЛЬЩІ

Після закінчення Першої світової війни перед польським урядом постало два важливих завдання: відбудова промисловості знищеної війною та пристосування промисловості до потреб незалежної держави. У довоєнний час розвиток польської промисловості був значно відсталим від європейського рівня, а в післявоєнний період спостерігалися труднощі з відновленням промислових підприємств. Після здобуття незалежності промисловість, яка знаходились на територіях, що входили до складу Німеччини, були дуже зруйнована: не вистачало сировини, коштів і кредитів. По всій країні відчутним був дефіцит вугілля, тому що кількість видобутого в Домбровському і Краківському басейнах вугілля не забезпечувала необхідних потреб. За умов тотального руйнування промисловості під час війни Польща практично не отримала ніякого відшкодування від іноземних держав. В результаті, країна не отримувала репарацій, але щоправда й не сплачувала їз. Не повернулися в державу також вивезені машини й устаткування під час війни. В період війни переважали військові потреби, які й породжували застійні явища в економіці Польщі [12, с. 45].

Друга Річ Посполита отримала у спадок розруху і зруйновану сферу економіки, а також галузеву структуру, в якій функціонували текстильна, гірничо-металургійна та харчова галузі. Перша світова війна була однією з причин зміни у галузевій структурі польської економіки. Багато підприємств було знищено у період війни, їх так і не змогли відбудувати за часи незалежності. Закінчення воєнних дій і перехід до мирного життя сприяли відбудові промисловості країни, яка відроджувалась, здебільшого, за рахунок державних інвестицій. Інструментами промислової політики стали державні замовлення, кредитування і розподіл сировини, а коли не було власника підприємства – націоналізація важливих підприємств. Держава успадкувала багато як промислових, так і комунікаційних, інфраструктурних об'єктів. Саме вони склали основу державного сектору в економіці [96].

Актуальним постало питання пристосування промисловості до потреб країни. Модернізація промисловості, перебудова відповідно до нових умов і потреб відновленої держави вийшли на перший план. Перед урядом виникла потреба у реструктуризації промисловості, об'єднанні технічних стандартів і нормативів, визначенні територіального розміщення, забезпечення кваліфікованими кадрами підприємств з подальшим виходом на міжнародний ринок. Адже довоєнна Польща орієнтувалась на східний ринок у збуті сільськогосподарської продукції і харчової промисловості, а гірничометалургійна галузь була пов'язаною з промисловістю Німеччини. Довоєнний видобуток кам'яного вугілля в Сілезії, нафти у Східній Галичині перевищував потреби польського ринку, а повне використання джерел сировини вимагало виходу на закордонні ринки. Крім того, зовсім не розвивалися такі необхідні для незалежної держави галузі: хімічна, електротехнічна, виробництво зброї тощо. Відбудова і реконструкція промисловості вимагали значних капіталовкладень. На початку відбудови іноземний капітал не поспішав робити інвестиції в Польщу, зважаючи на ризик сусідства з більшовицькою державою та Веймарською Німеччиною, а також в зв'язку з існуванням думки щодо Польщі як тимчасової держави [6, с. 233].

Нова політична ситуація спричинила розрив коопераційних зв'язків, а замість них треба було будувати цілком нову систему. Символом економічних проблем Польщі стало питання кам'яного вугілля, що видобувалося в Сілезії і перед 1914 р. продавалося на ринках Німеччини. У міжвоєнний період польський ринок був надто малим і бідним, щоб поглинути сілезьке вугілля, а Німеччина не бажала його купувати з політичних причин. Лише будівництво спеціальної залізничної колії, що сполучила Сілезію з портами на Балтиці (Гданськ, потім Гдиня) дозволило збільшити експорт і виправити ситуацію. Нафтова промисловість вичерпала себе, але польський уряд не поспішав вкладатися у розвиток промисловості на «східних кресах» (східних окраїнах Другої Речі Посполитої, де в основному перевагу становили українська і білоруська національні меншини), тому за невеликим винятком, регіон ставав майже повністю аграрним [75, с. 342].

Польща у 1918 р. була спустошена війною, не мала встановлених кордонів і була дуже розділена територіально. Також не було налагоджено комунікацій між окремими частинами розділеної Речі Посполитої, не існувало єдиної правової бази й фінансової системи. Втрати від війни були величезними, а через інфляцію та гіперінфляцію їх важко підрахувати. У результаті воєнних дій близько 1,8 млн. житлових і господарських будівель у містах і сільській місцевості були перетворені на руїни. На колишніх землях Речі Посполитої, що знаходилася в Російській імперії й стали театром військових дій часів Першої світової війни, 86% заводського обладнання було розграбовано. Про відбудову та розвиток економіки в Польщі можна було думати вже в 1919 р. після повного припинення бойових дій, які на польських землях тривали значно довше. Однак, протягом 1918–1919 рр. тривала польсько-українська війна, а 1919–1920 рр. тривала польсько-більшовицька війна. Тому більшість істориків економічного життя схильні брати за відправну точку в оцінці досягнень міжвоєнної Польщі не підсумки 1918 чи 1913 рр., а лише результати 1921 р. чи навіть 1922 р. – першого року для Польщі без війни. Такий підхід був би більш справедливим щодо влади та економічних політиків II Речі Посполитої. Так, у 1929 р. промислове та будівельне виробництво в Польщі було на 77% більше, ніж у 1921 р. Потім настала Велика депресія, але в останній рік перед Другою світовою війною воно становило вже на 111 %, ніж у базовому 1921 р. [103].

Певне світло на досить вражаючі економічні досягнення Другої Речі Посполитої проливають також розрахунки, що валовий внутрішній продукт Польщі в 1920 р. становив 31,0 млрд. доларів США в перерахунку на валюту США 2004 р. У розрахунку на душу населення це становило 1292 дол. США. До кінця міжвоєнного періоду ці значення зросли майже втричі. У 1938 р. Валовий внутрішній продукт (ВВП) Польщі становив уже 92,2 млрд. дол. (все ще за значенням 2004 р.), а на душу населення – 2965 дол. США. Ці розрахунки, звичайно, лише приблизні. На той момент в економічній науці ще не використовувався найпоширеніший на сьогодні показник порівняння, яким є валовий внутрішній продукт – в абсолютних значеннях або на душу населення. Тому інколи краще звертатися до фактичних категорій чи загальних оцінок. Що

стосується перших, то виробництво більшості основних продуктів, зокрема: вугілля, сталі, цементу, було значно вищим у 1938 р., ніж у 1921 р. Загальні порівняння виглядають навіть краще. У II Речі Посполитій багато галузей промисловості розвивалися «з нуля», зокрема: електротехнічна, хімічна, гумотехнічна, а також – хоча й меншою мірою – авіаційна, автомобільна, телекомунікаційна, радіотехнічна. До основних економічних досягнень належало будівництво порту в Гдині, залізничної колії з Сілезії до Гдині, створення промисловості сільськогосподарських добрив і будівництво кількох десятків заводів, насамперед військових, а також створення Центрального промислового району. Деякі галузі промисловості, зокрема текстильна, перебували в кризовому становищі аж до кінця міжвоєнного періоду. Тому, що текстильні фабрики в Лодзі були побудовані для всієї Російської імперії, а не лише маленької тогочасної Привісленської землі. Після Першої світової війни вони втратили основні ринки збуту [26, с. 131].

У 1921 р. валовий внутрішній продукт (ВВП) на душу населення в Другій Речі Посполитій становив приблизно 35% середньо статистичного показника в Західній Європі. Вважається, що в 1913 р. напередодні Великої війни ВВП на душу населення становив приблизно 50% від середнього західноєвропейського. Ці показники також свідчать про масштаби руйнувань, завданих Першою світовою війною. З точки зору об'єктивності дослідження слід зазначити, що в Польщі, яка була об'єднана із колишніх земель трьох поділів, були дуже великі диспропорції в розвитку. Якщо землі колишнього прусського поділу були територіями, які можна порівняти навіть із західними країнами (75% ВВП Заходу), то південно-східні воєводства, зокрема територія Східної Галичини, демонструвала значну економічну відсталість (35–40% ВВП Заходу). Варто зазначити, що подолати 50% вдалося лише у 1938–1939 рр. У II Речі Посполитій аж 73% населення проживало на селі (за переписом 1931 р.), і хоча цей відсоток протягом міжвоєнного періоду зменшився, однак значних змін не відбулося. Тому Польща була однією з найменш розвинених країн у Європі та світі, хоча й випереджала всі колоніальні території та найбільш розвинені європейські

країни. У спадок від поділів залишилося 5% неписьменного дорослого населення прусського поділу, 40% – австро-угорського та 57% – російського. Польські інженери у міжвоєнний період були нарівні зі своїми колегами на Заході, а польські вчені були визнані в усьому світі. Прикладом цього є те, що довоєнні інженери змогли сконструювати літак, який на рівних конкурував з американським. Щодо економічної політики урядів Другої Речі Посполитої, то вона була відображенням політичних реалій і викликів міжвоєнного періоду [66, с. 185]

У 1923 р. розпочалася реформа Владислава Грабського. Його метою була фінансова та бюджетна стабілізація, тобто збалансування бюджету та створення стабільної валюти. Реалізація цього плану була неможливою без згоди заможних класів на фінансову підтримку в розмірі 1 млрд. швейцарських франків золотом. Ця субсидія надавалася з метою стабілізації і свідчила не лише про політичну довіру до урядового кабінету В. Грабського, а й про суспільну солідарність. Завдяки поєднанню фіскальної та валютної реформ В. Грабському вдалося тимчасово досягти бюджетної рівноваги вже у 1924 р. Варто зазначити, що реформа В. Грабського була досить обмеженою та догматичною. У результаті цього криза поглибилася в 1925 р. Хоча заходи уряду принесли стабільність у довгостроковій перспективі, також вони мали негативні наслідки: збереження валютного паритету неприродно зміцнило польський злотий, що послабило експортний потенціал. Урядом велася постійна боротьба за збереження встановленого паритету нової валюти. У 1925 р. році Станіслав Карпінський, як президент Польського національного банку, відмовив В. Грабському втрутитися в захист польської валюти, що призвело до відставки уряду [88]

У 1920-х роках Польща зіткнулася з економічним протекціонізмом Веймарської республіки, яка відкрито виступала проти спроб створити промисловість у Польщі. Наміри Німеччини щодо Польщі полягали в тому, що вона продовжувала вважати польську промисловість частиною німецького промислового комплексу. Німеччина намагалася не допустити становлення власне польської промисловості. Лише 2 березня 1926 р. Є. Квятковський

розпочав процес націоналізації, скасувавши незалежність промислових підприємств та перевівши їх у державну форму власності. Такі процеси сприяли стабілізації економіки і тривали аж поки не настала велика глобальна криза. Польська протекціоністська політика зводилася до захисту стабільності валюти та застосування дефляційної політики, що слід розглядати як контрзахід німецькій економічній політиці [12, с. 185].

Загальні зміни в монетарній політиці Польщі відбулися після смерті Ю. Пілсудського у травні 1935 р. Вже 26 квітня 1936 р. Є. Квятковський – віцепрем'єр-міністр і міністр фінансів запровадив нові валютні правила. Цим завершився 5-річний період, протягом якого Польща, докладаючи величезних зусиль, виплачував міжнародні кредитні зобов'язання. Ю. Пілсудський не виявляв особливого інтересу до економічних справ і був прихильником стабільної валютної політики. Ніхто з його оточення не хотів виступати проти позиції Ю. Пілсудського. У кризові часи уряд продовжував проводити сильну валютну політику. Ю. Пілсудський вважав, що міцна валюта є ознакою сильної держави. У польському випадку це було ознакою догматизму та нехтування економічних законів. Лише в грудні 1932 р. було прийнято антикризову програму, яка передбачала: націоналізацію збанкрутілих підприємств, розгортання громадських робіт, розширення інвестиційної та кредитної діяльності за рахунок державних коштів, застосування демпінгових цін та експортних бонусів. Цікаво, що під час Великої депресії уряд проводив протекціоністську політику. Він вирішив підтримати демпінг, розширив систему митних зборів для експортерів, запровадив зниження залізничних тарифів на продукцію, призначену для експорту, дозволив підтримувати високі ціни на внутрішньому ринку, щоб мати можливість дешевше продавати ту ж продукцію за кордон [94].

Економічна ситуація в Польщі в 1930-х роках характеризувалася великими крайнощами: від великої економічної кризи до прискореного розвитку в другій половині десятиліття. Важливо простежити розвиток промисловості протягом цього періоду відродженої Польщі. Слід звернути увагу до зростаючого значення промисловості в економічному розвитку

міжвоєнної Польщі, а також до того факту, що багато промислових об'єктів, побудованих у рамках інвестиційного планування, працюють протягом багатьох років у Польщі, незважаючи на зміну політичної системи. Деякі діють і сьогодні [66, с. 185].

Зміна економічної ситуації позначилася на стані промисловості, значення якої зростало. Зусилля перших урядів відродженої II Речі Посполитої полягали в тому, щоб перетворити країну з домінуючим сільським господарством на індустріально-аграрну розвинуту країну. Звертаємо увагу на прискорений процес створення капіталістичних монопольних об'єднань у формі картелів, що відбулося в період Великої депресії. Відбулося поглинання великих компаній недобросовісними іноземними власниками, що стало характерною рисою розвитку промисловості II Речі Посполитої. Крім того, важливу роль у розвитку галузі відіграло інвестиційне планування Євгеніуша Квятковського, яке було успішно реалізоване наприкінці розглянутого періоду, хоча в економічній теорії домінувала ліберальна неокласична думка. Усі ці явища (прискорений процес картелювання, інвестиційне планування та колонізація промисловості) представлені на тлі економічної ситуації другого десятиліття міжвоєнної Польщі. Такий підхід дозволяє краще зрозуміти економічну політику уряду щодо промисловості та зміни, що відбуваються у свідомості економічних політиків, які офіційно проголошували гасла ліберальної економіки, однак реалії економічного життя змушували їх приймати рішення, які не узгоджувалися з чинною економічною доктриною. Об'єднання всіх цих проблем в одне ціле та висвітлення їх взаємозв'язку становить додаткову цінність дослідження, водночас заповнюючи прогалину в синтетичному викладі питань, що розглядаються. Крім недоліків, слід відзначити і позитивні сторони промислової політики того часу. Проблеми, пов'язані зі станом польської промисловості як у роки кризи, так і в роки процвітання, будівництво нових заводів, процес картелювання, захоплення промислових об'єктів з рук іноземного капіталу – це питання сфери економіки та економічної політики. Однак, оскільки вони стосуються 1930-х років і вписуються в рамки економічної історії [98].

Світова економічна криза, що вплинула також і на розвиток польської промисловості розпочалися з 1929 р. і в Польщі затягнулася до 1935 р. Прибувши до Польщі з деяким запізненням – у середині першого кварталу 1930 р. кризові явища тривали на два роки довше, ніж у індустріально розвинених країнах. Це був важкий час, особливо для сільського господарства, яке сильно постраждало від кризи. Промисловість також боролася з кризою: були обмежені інвестиції, виробництво і прибутки впали, а безробіття зросло. Обсяг промислового виробництва у кризові роки значно знизився. Виробництво багатьох необхідних для економіки продуктів, таких як вугілля, нафта, свинець, цинк і газ значно призупинилося. Протягом усього міжвоєнного періоду землекористування не досягло рівня 1913 р. Якщо взяти до уваги значне збільшення населення в період, то це негативно характеризує розвиток польської економіки. Однак слід пам'ятати, що розвивалися й нові галузі промисловості, які покращували несприятливу ситуацію, хоча й не зуміли компенсувати спади виробництва. Загальне промислове виробництво протягом усього міжвоєнного періоду переживало стагнацію. Хоча кількість польського населення, як зазвичай після війни, значно зросла. У 1929 р. на сільське господарство припадало 68% вартості продукції, на видобувну галузь – 6%, на промисловість – 26%. Тому зрозуміло, що до світової економічної кризи сільське господарство домінувало в загальному виробництві в Польщі [66, с. 185].

Тим часом світова економіка йшла в бік індустріального розвитку, залишаючи сільськогосподарські країни позаду. Тому в 1925 р. Банк народного господарства оголосив конкурс, щоб вирішити, чи залишатися Польщі аграрною, аграрно-індустріальною чи індустріально-аграрною країною. Відбувалися порівняння частки промислового виробництва Польщі у світовому виробництві в 1913, 1928 і 1938 рр. Виявилося, що частка Польщі у світовому промисловому виробництві зменшувалася. Це означало, що відстань до найбільш розвинутих економік збільшилася. Зріс лише видобуток цинкової та свинцевої руди та виробництво коксу та цементу, тоді як виробництво сталі залишилося на незмінному рівні. Незважаючи на те, що темпи промислового

розвитку в друге міжвоєнне десятиліття були швидшими, ніж у першому, вони все ж були нижчими, ніж у високорозвинутих країнах [66, с. 189].

Кризові роки характеризуються також зменшенням кількості підприємств. Із 193 871 підприємств, що існували у 1928 р., у 1931 р. залишилося лише 130 386, що означало зменшення на 30%. Ціни на промислову продукцію падали, але повільніше, ніж на сільськогосподарську, що сприяло складному становищу в сільському господарстві й несприятливо позначилося на попиті на промислові товари. У 1929–1933 рр. падіння становило 27,1%, і хоча в останні два роки кризи деякі підприємства було відновлено, у 1935 р. їх кількість була на 23,5% нижчою, ніж до кризи. Через самоліквідацію збанкрутували не тільки менші підприємства (1041), а й більші. Хоча в 1929 р. вони становили лише 3% від існуючих, але після зупинки доменних печей, закриття шахт або зосередження виробництва на окремих підприємствах ситуація на ринку праці різко погіршилася. Цікаво, що Велика депресія не прискорила процес концентрації виробництва, незважаючи на посилення створення картелів. Це було зумовлено декількома причинами. По-перше, у невеликих компаніях заробітна плата та постійні витрати були нижчими. По-друге, працівники зазнавали більшої експлуатації. По-третє, було легше уникати податків й адаптуватися до мінливих вимог ринку [91].

Світова економічна криза скоротила інвестиційні витрати, що призвело до декапіталізації активів компаній. Якщо прийняти показник обсягу валових інвестицій у 1928 р. на 100%, то під час кризи він становив: у 1930 р. – 69%, у 1931 р. – 59%, у 1932 р. – 51%, у 1933 р. – 50%, у 1934 р. – 54% і в 1935 р. – 64%. За деякими підрахунками середній спад виробничих фондів підприємств становив 9,2%. Під час кризи підприємства зазнали збитків на 453 млн. злотих. Відсутність валюти змусила обмежити імпорт, тому частина інвестицій була спрямована на антиімпортне виробництво. Це стосувалося, наприклад, виробництва синтетичного аміаку та штучних добрив, зокрема сполуки азоту, а також корунду, барвників, нержавіючої сталі та радіодеталей [84].

Характерною рисою розвитку польської економіки в умовах світової економічної кризи стало зростання іноземної частки в національній економіці

Польщі. Польські компанії, які користувалися іноземними позиками, не мали коштів для покриття виплат. Тоді кредитори заволоділи частиною акцій компаній, що збільшило їх частку в акціонерному капіталі. Так, без будь-яких додаткових витрат, іноземні країни збільшували свої активи в економіці Польщі. Якщо в 1929 р. іноземний капітал становив 33,3% акціонерного капіталу польських акціонерних товариств, то в 1934 р. він становив уже 47,1%. Ситуація покращилася після кризи, коли уряд почав зміцнювати власне польські підприємства. Найбільша частка іноземного капіталу в 1934 р. була в нафтовій промисловості (93,3%), гірничодобувній промисловості (67,4%), металургії (82,5%), хімічній промисловості (70,1%) та на електростанціях, підприємствах газо- та водопостачання (82,4%). Прибуток, отриманий за кордоном, не повертався в Польщу. У 1924–1938 рр. негативне сальдо довгострокового обороту капіталу та вивезених прибутків становило 2373,6 млн. злотих, тобто в середньому щорічно 171 млн. злотих. Насправді сума була значно більшою, оскільки погашення здійснювалося в іноземній валюті або в золоті, що викликало необхідність підтримувати високе профіцит платіжного балансу та сприяло декапіталізації країни [85].

Друга половина 1930-х років стала періодом економічного відновлення та прискореного промислового розвитку. У листопаді 1935 р. було підписано польсько-німецьку економічну угоду, яка завершила 10-річну тарифну війну. У травні 1935 р. новий уряд склав присягу, а віце-прем'єр-міністр Євгеніуш Квятковський – творець інвестиційного планування, став міністром фінансів. У лютому наступного року він представив Сейму проект інвестиційного плану на 1936/1937 бюджетний рік на суму 200 млн. злотих. Він також оголосив про створення та реалізацію 4-річного інвестиційного плану на 1936–1940 рр. У рамках обережної спроби підняти економіку за активної державної підтримки почалася трансформація економічної структури Польщі. Відбулося усвідомлення того, що промисловість є найважливішою галуззю економіки і її розвиток дозволить Польщі стати великою європейською державою. Загострення політичної ситуації спонукало, перш за все, до розвитку ринку озброєнь і стратегічної промисловості. Над цим планом працювало

Міністерство військових справ й відбулося фінансування для потреб Війська польського, особливо з 1936 р. [66, с. 185].

Сприятлива економічна ситуація та кредит, отриманий від Франції, дозволили побудувати Центральний промисловий район (ЦПР), який став конкретизацією 4-річного інвестиційного плану. Концепція побудови ЦПР у так званому трикутнику безпеки, кордони якого окреслювали річки Буг, Сян і Дністер, з'явилася ще у 1928 р., але відсутність зацікавленості приватного капіталу завадила її реалізації. Лише залучення держави до цієї інвестиції дало позитивний ефект. Витрати мали скласти 3 млрд. злотих. Однак, державний бюджет не міг покрити їх у повному обсязі, тому було залучено приватний капітал. Він заохочувався інвестувати в цю сферу шляхом надання податкових пільг. Однак, ставлення приватної ініціативи все ще не було задовільним, бо було зібрано лише 600 млн. злотих, що змусило уряд вдатися до позабюджетних коштів [102].

Виконання 4-річного плану було завершено достроково в березні 1939 р. Лише в металургійній промисловості та виробництві цементу вдалося перевищити показники 1913 р. Окремою статтею було виробництво електроенергії, яке у 1938 р. зросло більш ніж на 600% порівняно з 1913 р. і, очевидно, це було пов'язано з триваючою електрифікацією країни. Міністр Е. Квятковський, підбадьорений таким результатом, представив у грудні 1938 р. до Сейму проект 15-річного економічного генерального плану на 1939–1954 рр., реалізації якого перешкодив вибух Другої світової війни [98].

Євгеніуш Квятковський (30 грудня 1888, Краків – 22 серпня 1974, Краків) – польський політик і економіст, віце-прем'єр-міністр Польщі, урядовий міністр і економіст II РП. Він навчався в престижному єзуїтському коледжі в Хирові, а потім навчався у Львівському університеті та Мюнхенському університеті Людвіга Максиміліана (спеціальність – хімія). Після травневого перевороту 1926 р. президент І. Мосціцький рекомендував його на посаду міністра промисловості та торгівлі в уряді К. Бартеля. Е. Квятковський був міністром у восьми урядах з 1926–1930 рр. і віце-прем'єр-міністром Польщі та міністром фінансів Польщі у двох урядах 1926–1935 рр. [84].

Серед найвідоміших досягнень Е. Квятковського – гігантські будівельні проекти: будівництво морського порту Гдиня, розвиток польського торговельного флоту та морської торгівлі, створення Центрального промислового округу. Евакуювався з Польщі разом з рештою уряду 17 вересня 1939 р. До 1945 р. був інтернований у Румунії. Повернувся до Польщі та керував проектами реконструкції польського узбережжя, а в 1947–1952 рр. був депутатом польського парламенту. Зі зміцненням комуністичного та радянського тиску на польський уряд, проти якого він виступав, він був усунутий від влади в Польській Народній Республіці та був змушений піти у відставку в 1948 р. З 1952 р. він зосередився на вивченні хімії, фізики та історії [91].

Напередодні війни посилювалися тенденції до утвердження великодержавного статусу Польщі, що виявилось, зокрема, в «Програмових тезах індустріалізації», розроблених Табором національної єдності (ТНЄ) у березні 1938 р. У них зокрема передбачалося: зміцнення оборонних сил держави; реконструкція структури економіки та населення; ліквідація безробіття; використання власних природних ресурсів; досягнення економічної незалежності Польщі; здобуття Польщею законної частки у світовій економіці; підвищення рівня життя широких верств населення; зміцнення середньої та дрібної промисловості та відновлення кустарного промислу [88].

Усе це мало здійснюватися в рамках планової економіки, заснованої переважно на приватній ініціативі, за активної підтримки держави. Наскільки ці плани були далекі від виконання, свідчить той факт, що польська промисловість через слабкі інвестиції, недооцінку свого значення, вплив світової економічної кризи та шкідливу діяльність іноземного капіталу не досягла рівня 1913 р. до початку Другої світової війни. У 1935–1938 рр. кількість промислових підприємств зросла на 15%, але все ще була на 12% меншою, ніж до вибуху кризи. У 1938 р. було 210 великих фабрик, на яких працювало понад 1000 робітників, що лише на 8 більше, ніж у 1935 р., але на 72 менше, ніж у 1929 р. [103].

Процеси створення монопольних об'єднань у формі картелів та збільшення частки польських громадян серед власників промислових підприємств дали поштовх розвитку економіки. Світова економічна криза прискорила процес поширення картелів у промисловості. Так легше було пережити кризу й конкурувати за ринки збуту. У світі існували різні форми монополістичних об'єднань. У Польщі найпоширенішою формою існування монополістичного капіталу були картелі та синдикати. Проте процес створення картелей був нелегким через високу розпорошеність галузі. Хоча до кризи він не мав такого великого впливу і значення. Однак, у роки кризи ситуація кардинально змінилася. Це було особливо помітно у Верхній Сілезії – найбільш промислово розвиненому регіоні країни. Підприємці прагнули укласти угоди, щоб забезпечити високі прибутки, незважаючи на падіння виробництва та цін. Вони включали переважно важку, металургійну, текстильну, переробну, цементну та цукрову промисловість [84].

Серед монополістичних об'єднань найбільший вплив мали кілька великих картелей. У 1930 р. 5 великих картелів зосередили аж 73% промислового виробництва, 3 середніх – 10%, а 48 дрібніших – лише 17%. За деякими підрахунками, картельне виробництво становило 36,7% продукції великої та середньої промисловості, призначеної для внутрішнього ринку. З них гірничодобувна промисловість становила 13,7%, 18% – обробна промисловість і 5% – металургія. У 1934 р. в промисловості та торгівлі картелізацією було охоплено 30,4% акціонерних компаній, на частку яких припадало 66% загального акціонерного капіталу. Зі зростанням національних картелів зростала кількість міжнародних угод. І в цьому випадку пік припав на останні роки кризи. Картельна політика під час кризи дозволила компаніям отримувати прибутки. Середній рівень цін падав, але це не стосувалося картельної промисловості. До кінця кризи картелювання охоплювало майже 60% фабричного виробництва [97].

Важливу роль серед картелів відігравали компанії з іноземним акціонерним капіталом. Хоча в 1934 р. вони становили лише 14,8% усіх акціонерних компаній, вони контролювали аж 52,4% їхнього капіталу.

Приналежність до цих картелів захистило від іноземної конкуренції, а з іншого боку – дозволило отримати вигідні експортні умови і забезпечити більш стабільні ціни на експортну продукцію. Траплялося, однак, що метою вступу в картель було отримання компенсації за відмову від експорту, як це було, наприклад у випадку цементного картелю. Уряд, спочатку прихильно був налаштований до процесу монополізації економіки, але в роки кризи, побачивши негативні наслідки політики картелів, особливо по відношенню до сільського господарства (відкриті «ножиці цін») змінив свою позицію. Під впливом загального обурення з боку дрібних виробників, фермерів і споживачів уряд робив декілька спроб знизити ціни (1931, 1932, 1935 рр.), які були встановлені монополітичними об'єднаннями у формі картелів. Однак, ці спроби не принесли бажаних результатів. Хоча в 1935 р. картелі, які не знизили ціни, були розпущені, але на їх місці були створені нові. У липні 1933 р. «Закон про картелі», незважаючи на спротив великої промисловості, нарешті набув чинності [102].

Більшість дослідників негативно оцінювали діяльність картелів для розвитку польської економіки. Їх звинувачували в тому, що вони не прагнули до раціонального виробництва, обмежували виробництво продукції і підвищували ціни. Власники картелів – переважно іноземці – не дбали про вдосконалення технології виробництва, що викликали розрив «ножиць цін». Зокрема, Штурм де Штрем у 1936 р. як директор Центрального статистичного управління, вказував на шкідливість монополій у подоланні наслідків світової економічної кризи в Польщі. Політика приватного капіталу, особливо іноземного, що завдавала збитків польській економіці, активізувала уряд до викупу підприємств у приватного капіталу й переводу їх у державну форму власності [88].

Через слабкість польського приватного капіталу світова економічна криза та фінансові зловживання перешкоджали наповненню державного бюджету. У середині 1930-х років частка іноземного капіталу в промисловості була такою: у нафтовидобувній – 87,6%, у металургійній – 84,4%, на газових заводах і електростанціях – 77,2 %, у хімічній промисловості – 57,7 %, електротехнічній

– 40,8 %, металургійній – 25,2 % і текстильній – 21,9 %. За деякими підрахунками вартість іноземного капіталу в промисловості та банківській справі становила 6 млрд. злотих, з яких лише понад 2 млрд. злотих було інвестовано безпосередньо в підприємства у формі акціонерного капіталу. Решту були взятими приватними компаніями, що сприяло відпливу капіталу під час кризи, оціненого приблизно в 2 млрд. злотих. Це ускладнювало активну антикризову політику уряду [91].

Поглинання підприємств німецьким капіталом особливо посилювалося у Верхній Сілезії. У 1934 р. в рамках реструктуризації збанкрутілого концерну «Huta Pokój» уряд через Національний економічний банк придбав 52% акцій за 10 млн. злотих. Ця компанія була другою за розміром виробником чавуну в Польщі. Того ж року було встановлено нагляд за судовою справою над найбільшим концерном Польщі – «Community Interests». Борг становив 200 млн. злотих. У 1936 р. Польщі, згідно з угодою з німецькою стороною, отримала 92,5% акцій. Було засновано нову компанію – «Wspólnota Interesów Górniczo-Hutniczych S.A.», яка була реструктуризована і принесла великі прибутки, особливо через збільшення попиту на сталь у військовій промисловості. Заборгованість цих підприємств перед державною скарбницею становила 11 млн. злотих, а також були непогашені мільйонні іноземні позики [96].

У 1934 р. державний окружний суд встановив примусову націоналізацію багатьох приватних підприємств, а керівний склад яких був реорганізований з призначенням на посади громадян Польщі. Держава стала власником 76% поміщицьких лісів і 56% сільськогосподарських угідь. У 1937 р. було засновано державні компанії. У червні 1939 р. було встановлено судовий нагляд за «Hohenlohe Werke». Це був великий концерн, який складався із вугільних копалень, цинково-свинцевих рудників, цинкових заводів та інших підприємств. Однак, вони не сплачували податки, внаслідок чого борг перед державною скарбницею становив 31,6 млн. злотих і перевищував статутний капітал товариства (24 млн. злотих). Уряд мав на меті повністю перевести

концерн у державну форму власності, але початок війни перервав ці зусилля [84].

Націоналізація промисловості призвела до того, що наприкінці 1930-х років друге місце після німецького (55,32%) посідав польський (13,38%) капітал. Це була свого роду перемога, якщо врахувати той факт, що до 1922 р. польського капіталу в Сілезії не було взагалі. Націоналізація промисловості відбувалася не лише у Верхній Сілезії. У 1934 р. було запроваджено державний контроль нагляд над заводами в місті Жирардув, що належали французькому капіталу. У результаті проведеної перевірки виявлено зловживання на суму майже 24 млн. злотих, а статутний капітал цього підприємства становив лише 6,5 млн. злотих. Однак спроби уряду отримати кредит призвели до того, що французи поставили його надання в залежність від купівлі пакета акцій за номінальну ціну, що значно перевищувало реальну вартість. Тому уряд відмовився від судового процесу проти директорів заводів Жирардова. Польський уряд придбав через державний банк «Rolnego» 64% акцій і хотів передати завод у приватні руки, але до початку війни йому не вдалося знайти відповідного покупця [91].

Судовий нагляд також було встановлено над портом у місті Гдиня. Частину акцій придбало керівництво Гданського порту, у якому домінував німецький, англійський та французький капітал. Загалом 90,6% капіталу Гдинського порту перебувало в іноземних руках. Іноземний капітал також домагався його ліквідації. Щоб цього не сталося, уряд заволодів цілим пакетом акцій й перевів його в державне підприємство. Наведені вище дані свідчать, що залежність промисловості від іноземних держав не була вигідною для Польщі. Хоча слабкість польського капіталу призводила до того, що іноземні підприємці використовували нечесні правила гри. Зокрема, німецькі капіталісти намагалися максимізувати власні прибутки за рахунок зловживань проти польської держави. Проте бажання підтримувати добрі стосунки з іноземними державами призвело до того, що представники польського уряду досить неохоче йшли на радикальні кроки проти нечесних власників, що наражало державну скарбницю на значні збитки [91].

Аналіз розвитку промисловості Польщі у міжвоєнний період та пов'язаних з цим процесів дозволяє зробити наступні висновки. 1930-ті роки поділяються на два періоди: перший – це період світової економічної кризи, яка особливо відчувалася в аграрних країнах, зокрема Польщі, а другий – це післякризове економічне відновлення, яке було перервано війною, хоча, у 1939 р. кризові явища в економіці вже сповільнювалася. Промисловість Польщі помітно постраждала внаслідок кризи, а інвестиційна політика держави, розпочата надто пізно, не змогла повністю її покращити. Проте реалізацію найбільшої інвестиції, якою стало будівництво Центрального промислового округу, слід оцінити позитивно. Це мав бути індустріальний район в рамках інвестиційного планування та інших проектів, спрямованих на розвиток промисловості. Хоча це треба було зробити раніше – у 1924–1929 рр. – коли економічна ситуація була сприятливішою [98].

Діяльність монопольних об'єднань в Польщі у вигляді картелів розвивалася в умовах відсталого сільського господарства та середньої промисловості. Картелі підвищували ціни на продукцію, але водночас підтримували експорт. У них була краща організація роботи та збуту, а також спеціалізація виробництва. Участь вітчизняних компаній у міжнародних картелях обмежувала їх незалежність, але водночас дозволяла встановлювати експортні квоти на рівні, якого неможливо було досягти поза межами картелю. Картелізація була об'єктивним процесом, характерним для наступного етапу капіталістичної економіки. Політика уряду щодо картелів, яка спочатку була сприятливою, у роки кризи стала більш критичною. Проте, уряд Польщі не зміг ефективно боротися зі зловживаннями картелів, зберігаючи добрі відносини з великим капіталом. Прагнення придбати іноземний капітал часто призводило до надання їм пільгових умов, податкових пільг і дозволу вивозити прибутки за кордон. На початку трансформації виробничі фонди часто продавалися за заниженими цінами. Уряд, дбаючи про добросусідські відносини з іноземними державами, часто утримувався від радикальних дій і штрафних санкцій щодо порушників податкової дисципліни. Внаслідок цього загальне промислове виробництво міжвоєнної Польщі не досягло рівня 1913 р.

Однак, було створено багато нових галузей промисловості, а Польща не була відсталою країною, а на середньому рівні розвитку промисловості [85].

У результаті Польща за двадцять років незалежності з 1918 по 1939 рр. в порівнянні з іншими європейськими країнами була індустріально слабо розвинена. Вона виявилась надто вразливою до ударів економічної кризи і в більшості важливих секторів не досягла рівня виробництва 1913 р. В тих нечисленних секторах, де виробництво зросло, наприклад, у харчовій промисловості, ціни були такі низькі, що вплив на загальну ситуацію був невеликий. Загальний жахливий стан міжвоєнної промисловості Польщі трохи прояснює рішуча урядова ініціатива, започаткована в березні 1936 р. Вперше після 1929 р., зберігши стабільність валюти протягом економічної кризи та передбачаючи збалансований бюджет, влада наважилася на державне планування. Цей план мав урівняти економічні здобутки Польщі до її стратегічних потреб та передбачав фінансування в більшості внутрішніх джерел. Для цього допомагала йому лише одна важлива позика у Франції в 2 млрд. 600 млн. франків. План надавав пріоритет військовій промисловості та розбудові індустріальної бази, особливо залізницям, виробництву електроенергії та газу [98].

Головним досягненням цього плану було створення Центрального промислового округу (ЦПО) у так званому трикутнику безпеки, де сходилися межі Краківського, Келецького і Львівського воєводств. Будівництво двох головних підприємств – гідроелектростанції в Рожнуві та металургійного комбінату в Стальовій Волі до початку війни просунулось дуже помітно. У цей період всі галузі промисловості Польщі засвідчували виразні ознаки швидкого розвитку після кризи. Якщо взяти показник промислового виробництва на 1928 р. за 100%, то досягнення Польщі в 1938–1939 рр. були на рівні 119%). Вони були вищими за досягнення Бельгії (81%) чи Франції (82%) відповідно [66, с. 190].

Створення Центрального індустріального району був одним із ключових проєктів, спрямованих на модернізацію економіки. Цей інфраструктурний проєкт передбачав будівництво важкої промисловості, розширення виробничих

потужностей і модернізацію технологічної бази. Завдяки державним інвестиціям та плановій економіці, проект дозволив зменшити регіональні диспропорції і сприяв поступовому переходу від аграрної економіки до індустріалізованої. Незважаючи на успіхи, впровадження проекту було затьмарене наслідками світової кризи та внутрішніми суперечками. Державне втручання стало невід'ємною частиною економічної політики Польщі. Розширення ролі державних інститутів дозволило координувати економічні процеси, планувати розвиток інфраструктури та сприяти зростанню виробництва. Водночас централізоване планування призводило до бюрократизації та не завжди ефективного розподілу ресурсів, що залишало певні недоліки в управлінні економікою [103].

Як вже зазначалось, незважаючи на підписані польсько-радянський та польсько-німецький договори про ненапад, у 1934 р. Польща незмінно заявляла, що найважливішою гарантією її безпеки є союз із західними державами. Внаслідок відновлення військового союзу Польщі з Францією було отримано позики на розбудову польської оборонної промисловості. Розвивалися різноманітні курси військової і санітарної підготовки, протиповітряної і протигазової оборони, відбувся збір добровільних пожертв для закупівлі техніки і зброї на потреби армії. Державні інвестиції зосереджувалися в секторі озброєнь, надто на азотній фабриці в Мощице й заводах із виробництва зброї [98].

Підготовка до війни з СРСР стала одним із пріоритетних завдань держави. Мілітаризація економіки вимагала перенаправлення ресурсів у виробництво військової техніки та обладнання. Цей процес стимулював розвиток суміжних галузей, однак водночас послаблював споживчу частину економіки, що вплинуло на загальний рівень життя населення. В умовах наростаючої загрози з боку сусідніх держав, акцент на військову економіку розглядався як необхідний захід для забезпечення національної безпеки [91].

Індустріалізація Польщі була обмеженою через: недостатність капіталовкладень і технологічного потенціалу; нерівномірний розвиток – регіони, що колись належали до Німеччини, мали значні переваги перед

аграрними областями Східної Галичини та відсталими російськими землями. Щойно у середині тридцятих років влада зважилася на збільшення участі держави в економічному житті країни й почала реалізовувати амбітні промислові й інфраструктурні проєкти. Найбільшим з них було створення Центрального промислового округу (ЦПО), який передбачав будівництво мережі промислових закладів у центральній, бідній і перенаселеній частині країни. При ЦПО мали отримати роботу понад 100 тис. працівників, а тисячі селянських господарств мали отримати ринок збуту для своєї продукції. Розпочата у 1936 р. робота просувалася дуже інтенсивно. Вводили в експлуатацію чергові електростанції, металургійні комбінати, об'єкти машинобудівної й хімічної промисловості. Розпочали виробництво сучасної зброї, транспортних засобів, предметів домашнього вжитку [84].

Отже, символом економічних успіхів стала Гдиня, яка з 1923 по 1939 рр. перетворилася з малого рибальського села у найсучасніший і один із найбільших розвинутих портів на Балтійському узбережжі. Однак потрібно зауважити, що відновлення незалежності не стало чудодійним рецептом для вирішення польських проблем із економічною відсталістю й цивілізаційним запізненням. Щойно у 1938 р. Польща, досягнувши прискореного розвитку рівня національного виробництва порівняно з періодом перед Першою світовою війною як вибухнула Друга світова війна [20].

Підсумовуючи викладене, бачимо, що соціально-економічне становище відродженої Польщі було визначено складною комбінацією внутрішніх реформ, зовнішніх кризових подій та специфіки територіальної спадщини. Незважаючи на досягнення, зокрема в сфері фінансової стабілізації та деякої індустріалізації, країна зіштовхнулася із значними структурними проблемами, які залишалися невирішеними до початку Другої світової війни. Особистий аналіз свідчить, що досвід міжвоєнної Польщі є яскравим прикладом того, як зовнішні та внутрішні фактори можуть взаємодіяти, впливаючи на індивідуальний шлях економічного розвитку держави.

РОЗДІЛ 3

АГРАРНА РЕФОРМА ТА ЇЇ НАСЛІДКИ

Польські землі в роки Першої світової війни стали ареною бойових дій, з них аж 20% території були охоплені особливо руйнівними, довготривалими позиційними боями. Оцінки, надані репараційній комісії польською делегацією на Паризькому мирному конгресі в 1919 р., свідчать про економічні втрати приблизно 73 млрд. французьких франків золотом. Однак слід ще додати втрати Польщі у війні з радянською Росією. Грабіжницька політика країн, які вели військові дії на польських землях доповнювала соціально-економічне становище, у якому знаходилася незалежна Польща [88].

Питання аграрної реформи було однією з найсерйозніших проблем польського суспільства XIX – початку XX ст. Незважаючи на звільнення від кріпацтва в Російській імперії 1864 р., селяни вимагали більше землі, вимагаючи відібрати її у поміщиків, які іноді володіли величезними площами, дуже часто накопиченими поколіннями. Сільське середовище було сильним, насамперед своєю чисельністю, а тому, незважаючи на традиційну ключову роль поміщицького дворянства в суспільстві, усі мали усвідомлювати нагальну потребу проведення нової реформи, яка, на думку декого, була б більш справедливою [15].

Аграрне питання в міжвоєнній Польщі було пов'язане із бідністю селян, викликане нестачею орної землі. Воно було однією з найважливіших політичних і економічних проблем Польщі після відновлення незалежності в 1918 р. Проблема малоземелля особливо гостро виступала на землях, які раніше перебували у складі Російської і Австро-Угорської імперії. Ще в 1917 р. селяни на вічах прийняли резолюції із вимогами поділу поміщицьких земель. У 1918 р. селянський рух набрав великого розмаху. У ряді повітів сільськогосподарські робітники самовільні захоплювали хутори. Почастішали напади на панські садиби й розорювання селянами присадибних земель [6].

Соціально-економічне становище польських селян і загалом сіл в міжвоєнній Польщі було незадовільним. Побудова міцної, економічно

розвинутої держави вимагала оздоровлення системи сільського господарства, як базису всієї економіки. Це особливо стосувалося міжвоєнної Польщі, в якій у галузі сільськогосподарського виробництва працювало понад 75% всього населення. У таких умовах селянство мало становити найбільшу силу держави, тому що воно мало забезпечувати продовольством та іншими ресурсами всіх тих, які забезпечували селянству внутрішню та зовнішню безпеку. Для цього селянину було необхідно мати не тільки достатньо землі, щоб прогодувати себе та свою родину, але й далеко більше, щоб у нього залишився надлишок, що визначав його технологічний і виробничий прогрес його господарства. Від цього вигравав не лише селянин, але, безперечно, й решта населення країни. Необхідність аграрної реформи була продиктована не лише потребою селян, а й для усього народу й суспільства міжвоєнної Польщі. Аграрна реформа мала сприяти економічному розвитку всього суспільства й мала дуже велике значення для утвердження демократичного устрою в Польщі [50, с. 256].

Польські парламентські дебати щодо аграрних змін почалися 3 червня 1919 р. Польща ще не мала ні конституції, ні повністю встановлених державних кордонів і вела війну з більшовиками протягом 1919–1920 рр. Однак потреба аграрної реформи була настільки гострою, що в сеймі вона була визнана пріоритетною. Як сказав доповідач Комітету з питань сільського господарства Ян Домбський: «Реформа сільського господарства є найбільшою проблемою сучасності нашої країни. Від вирішення цієї великої проблеми залежатиме не тільки наше майбутнє економічне, а й наше політичне майбутнє». У цьому його підтримав Ігнацій Дашинський – соціаліст, лідер Польської партії соціалістичної (ППС) [6].

У такій ситуації уряд Польщі на чолі з І. Дашинським видав прокламацію про націоналізацію земель великої і середньої земельної власності й передачу їх під контроль держави. Під тиском селянських партій 10 липня 1919 р. законодавчий сейм ухвалив постанову про принципи аграрної реформи. Законодавчий сейм прийняв постанову про парцеляцію державної землі та примусово викуплених у власників надлишків землі. Максимальний розмір земельних володінь встановлювався від 60 до 180 га, залежно від місцевих

умов, зі обмеженням до 400 га на східних кордонах Польщі та в деяких частинах колишнього прусського поділу. Постанова не була правовим актом, а лише визначала напрямок аграрної реформи. Ці плани, однак, не були реалізовані, і наступного кроку довелося чекати наступного літа. 15 липня 1920 р., в кульмінаційний момент польсько-більшовицької війни, уряд Владислава Грабського підготував новий проект, спрямований на залучення широких селянських мас до боротьби з радянською загрозою. На її основі селяни мали право купувати державну землю за половину ринкової ціни. Закон був прийнятий Сеймом, але в даному випадку він також не мав прямих наслідків через прийняття Конституції, яка забезпечувала землевласникам повну компенсацію за націоналізоване майно. Незважаючи на це, розпочалася кампанія парцеляції державних і добровільно відданих приватних земель за повну компенсацію за ринковою ціною. У 1919–1920 рр. було розпарцельовано лише 19 тис. га, які належали колишнім правлячим колам окупаційних держав, Колонізаційній комісії та Російському селянському банку [9].

Закон про аграрну реформу, який юридично започаткував процес реформи, був прийнятий без обговорення 15 липня 1920 р. Він передбачав парцеляцію всієї державної землі та землі, викупленої державою у землевласників, поділ церковного майна, компенсацію за відчужене майно у розмірі половини ринкової ціни, можливість отримання кредиту на купівлю землі до 75% вартості ділянки, наділення землею в першу чергу безземельних і дрібних селян, а також інвалідів війни та сільськогосподарських робітників, позбавлення прав на землю селян, які ухилялися від військової служби та/або брали участь у насильницькому зайнятті панських земель [Там само].

Відроджена Польща переживала економічні труднощі, пов'язані з аграрною спадщиною, зокрема з перенаселеністю на селі та бідністю селянського населення. Ці проблеми потребували вирішення й були пріоритетними у розбудові основ незалежної польської держави. Ускладнювало проблему те, що польські землі перед об'єднанням входили до складу Австро-Угорської, Російської та Німецької імперій. Тут далися взнаки окремі господарські організми з різним рівнем розвитку та економічними

характеристиками. Об'єднання економічних організмів трьох імперських частин польських земель викликало багато труднощів у їх інтеграції. Для того, щоб належним чином організувати розвиток сільського господарства у відродженій Польщі, необхідно було перш за все вивчити реальний стан справ [6, с. 23].

Для цього зокрема був проведений перший загальний перепис населення Речі Посполитої, результати якого датовані 30 вересня 1921 р. Це була необхідна акція після відновлення незалежності. Вона позначилася зібранням відомостей про населення та соціально-економічний устрій об'єднаної Польщі. Однак його слід розглядати як орієнтовний з кількох причин, що викликали неточності. Варто зазначити, що населення Верхньої Сілезії та частини Віленського краю не були включені до результатів перепису. Також українці Східної Галичини вдалися до бойкоту перепису через поразку Української галицької армії (УГА) в польсько-українській війні 1918–1919 рр. [86].

Результати перепису 1921 р. показали концентрацію землі: господарств понад 50 га (менше 1% усіх земель) становили майже половину (47,3%) землі Польщі. Понад 2 млн. людей володіли малими (карликовими) господарствами (до 5 га), частка яких у загальній кількості господарств становила понад 60%. Ця група складалася з майже однакової кількості та у відсотковому співвідношенні (трохи більше 30%) груп господарств: від 0 до 2 га та від 2 до 5 га. Серед першої підгрупи карликових господарств приблизно 30% з них становили господарства площею до 0,5 га. Частка великих господарств (20–50 га) була порівняно незначною. Села в Польщі на початку 1920-х рр. мали переважно аграрний характер. На селі спостерігалася досить значна поляризація, а середній клас селянства був розвинутий досить слабо. Згідно з результатами перепису 1921 р. українці проживали в чотирьох південно-східних воєводствах Польщі, зокрема у Львівському, Станіславівському, Тернопільському і Волинському. Тут відсоток карликових господарств тобто (до 2 га) сягав аж 54,2% [86].

Незалежно від загального перепису 1921 р. було проведено масштабний перепис сільськогосподарського майна в РП у червні-липні 1921 р. До нього

входили землі великої власності, якою вважалися господарства площею понад 50 га. Методи проведення перепису великої власності та перепису були різними. Перш за все, цей перепис був списком майна у повному розумінні цього слова, тобто реєстр сільськогосподарських підприємств і ферм [11].

Зібрані дані свідчать про те, що велика приватна сільськогосподарська власність була домінуючою і становила майже 75% земель великої власності. Державна власність була втричі меншою і в основному складала ліси (власність лісництва), що становило аж 89,4% загальної земельної власності. Проте була характерна й приватна власність хоча їй належав значно нижчий відсоток земель, що враховувався у загальній площі садиб: 38,3%. Особливо екстенсивний характер землеробства спостерігався у великих латифундіях площею понад 1000 га. Вони були представлені, зокрема маєтком Замостя - найбільшим поміщицьким маєтком, який зберігся і розвивався до Другої світової війни. Ми можемо спостерігати наступну закономірність: зі збільшенням площі садиби зменшувався відсоток орних земель і збільшувався відсоток лісів. Загальна сума активів вище 1000 га займало 60,5% земель приватної великої власності. Аналіз результатів першого загального перепису 1921 р. та перепису великої власності свідчить, що в міжвоєнній Польщі, з одного боку, відчувався земельний голод, а з іншого боку були великі маєтки, що значно перевищували потреби проживаючого там населення [16].

Перепис 1921 р. показав, що 46,8 % загальної кількості господарств мали менше 50 га мали орної землі, розміщеною у «шахматному порядку» або вживався інший термін «черезполосиця». Земельні наділи були дуже подріблені. Майже кожне четверте господарство мало 6–10 ділянок. До цього треба додати існування т. зв землі у спільній обшинній власності. Більшість з них, 58,9% землі належало під лісами, луками й пасовищами, що були у спільному користуванні місцевої громади. Землями загального користування були пасовища, а без урахування пустирів – землі під лісовим користуванням (14,5%). Особливе цей стан справ був притаманний для південно-східних воєводств. Там аж 70% господарств спільною землею. Це було пов'язано з щільністю заселення селянських господарств у цьому районі. Воно давало

можливість користування земельними угіддями й утримувати корів, які були годувальницями селянських сімей [29, с. 45].

Провідну роль в реформуванні польського села належала репрезентанту польського селянства – польській селянській партії «П'яст». Депутат Вінцентій Вітос як лідер партії «П'яст» був прихильником надання селянам землі у власність. Він був переконаний в тому, що «земля має потрапити в руки тих, хто на ній працює працює». Депутат Ян Домбський як член цієї ж партії висловився значно чіткіше: «Мета реформи сільського господарства полягає в тому, щоб змусити людей працювати і усунути ледарів. Він вважав, що надання селянам землі, зміцнить їх зв'язок з державою, за яку він візьме на себе частину відповідальності. Ян Домбський сказав: «Нам потрібні селяни, які мають бути органічно пов'язані з державою. Кожний батрак, кожний пролетар, кожний бідняк повинен відчувати зацікавленість в існуванні держави. Немає кращого способу зробити це, ніж дати йому шматок землі, з якого неможливо втекти» [16].

Проте до складу польського парламенту входили не лише прихильники аграрної реформи. Противники радикальної експропріації землевласників були в явній меншості. Вони були депутатами від правих партій, представником яких і до речі поміщиком, був Станіслав Ханєвський. Він також був членом Клубу конституційної роботи в Сеймі. У його парламентській промові головним гаслом був захист приватної власності. С. Ханєвський зокрема заявляв: «експропріація є важким аргументом, який заперечує право власності, на якому базувалася система всього суспільства, не тільки нашого, а всього цивілізованого світу». Він нагадав присутнім депутатам, що реформа призведе до знищення поміщицької шляхти, тієї освіченої верстви, яка збагатила польську культуру й саме тому знищувалася загарбниками. С. Ханєвський вбачав політичний мотив у пропозиції аграрної реформи, щоб за допомогою селянської маси впливати на рішення депутатів парламенту [86].

Гострі парламентських дебати щодо аграрної реформи відбувалися в умовах польсько-більшовицької війни 1919–1920 рр. Після успішного квітневого наступу польських і українських військ проти більшовиків у червні

1920 р. стався перелом в ході війни, в результаті якого під натиском першої кінної армії Семена Будьонного союзницькі війська були змушені евакуюватися з Києва і опинилися аж під Варшавою. Це викликало занепокоєння в суспільстві й загрозу більшовицької окупації аж до втрати незалежності Польщі. Враховуючи серйозність ситуації на східному фронті прем'єр-міністр нового уряду Владислав Грабський запропонував заснувати Раду захист держави. У липні 1920 р. наступ Червоної армії посилювався. Більшовики зайняли Мінськ, Вільно, Гродно і Пінськ. На окупованих територіях були створені радянські органи влади. Небезпека нависла над Польщею, оскільки більшовики реалізували концепцію експорту революції в Європу. З'явилися побоювання, підсилені реальною загрозою, що польський селянин стане на бік більшовицької Росії, піддавшись на більшовицькі гасла «Земля – селянам»! Такий прецедент вже був під час січневого повстання 1863 – 1864 рр. в Російській імперії, коли царська влада щоб залучити на свій бік польських селян проголосила їх звільнення від кріпацтва. У таких умовах швидко узгодивши попередні позиції парламентські партії ухвалили закон про аграрну реформу, щоб залучити на свій бік польських селян [88].

В умовах більшовицького наступу 15 липня 1920 р. Сейм Речі Посполитої ухвалив Акт про проведення аграрної реформи. Так завершився період парламентської боротьби за реформу. Про це свідчить одностайність, з якою ця резолюція була прийнята. Відповідно до Акту від 15 липня 1920 р. про проведення аграрної реформи Головному сільськогосподарському управлінню виділялися кошти на проведення аграрної реформи. У фонд аграрної реформи тобто, що належало державі переходила земля і майно, колишніх правлячих династій, які володіли польськими землями, зокрема Австро-Угорської, Німецької і Російської, а також власність Російського селянського банку і Пруська колонізаційна комісія, церковна власність та майно інших державних установ. У власність польської держави переходили усі інші приватні поміщицькі маєтки, у тому числі маєтки ординації [104].

Закон запроваджував обов'язковий викуп землі за кордоном максимальна площа: 60 га в садибах, розташованих на території районів промислових та

приміських зон та 400 га на східних територіях Польщі та деяких частинах колишнього Пруського поділу, а також на решті площі – 180 га. Власники майна, що підлягало обов'язковому викупу, мали мати право утримувати лише одне забудоване господарство. Перед початком обов'язкового викупу передбачався 30-денний термін для добровільного продажу нерухомого майна державі. Для викупу приватної власності створювалися окружні земельні служби, на території яких знаходилося дане майно [90].

Повітова земельна комісія мала визначити вартість нерухомості, виходячи з висновку оціночної комісії. Щодо ціни викупу, то про це було вказано в законі й передбачалося половину середньої ринкової ціни, сплаченої за нерухомість. Це означало, що була надана лише часткова компенсація. Закон передбачав отримання власником несплаченої викупної ціни й відсотки за ставкою 4% річних. Повітовій земельній службі було надано право фізичного володіння та розпорядження придбаним нерухомим майном з моменту набрання чинності рішення районної земельної комісії про примусовий викуп. Закон зобов'язував воєводські земельні служби складати плани землевідведення для окремих повітів, включаючи поділ землі та розширення вже існуючих карликових господарств. Вони мали стати основою сильних фермерських господарств призначених для інтенсивного виробництва сільськогосподарської продукції на основі принципу приватної власності. Було введено максимальну площу 15 га для обох типів господарств. При цьому прогнозувалося, що 20% від загальної земельної ділянки можуть бути призначені для перепродажу дрібним фермерам з метою збільшення своїх господарств, але максимально до 23 га, а у південно-східних воєводствах Польщі – до 45 га. [16].

Покупцями ділянок, призначених для парцелювання, могли бути громадяни Польщі, які мали достатню професійну підготовку для особистого ведення так званого фермерського господарства. Пріоритет при покупці землі мали отримати ветерани і спроможні інваліди Війська польського, які відзначилися у польсько-українській 1918–1919 рр. та польсько-більшовицькій 1919–1920 рр. війнах. А також землю мали право набувати сільськогосподарські робітники, безземельні або дрібні власники,

землевласники невеликих ферм, що прилягали до земельних ділянок. І нарешті сільськогосподарські робітники і власники карликових господарств. Для вояків польської армії, в тому числі інвалідів, які не мали грошей щоб купити землю, держава мала створити Фонд аграрної реформи, а також надати пільгове кредитування. Цей Фонд мав покрити різницю між ціною придбання активів і продажною ціною, а також забезпечити відрахування у вигляді зменшення викупної ціни. Для інших покупців під заставу майна надавалися довгострокові позики [71, с. 124].

Положення про неповну компенсацію за придбану землю, яке було складовою закону від 15 липня 1920 р. про проведення аграрної реформи, входило в суперечність з прийнятою 17 березня 1921 р. конституцією, в якій стаття 103 передбачала визнання будь-якої форми власності та охорону приватної власності. Саме тому Верховний Суд скасував рішення Центрального земельного банку щодо відчуження майна за неповне відшкодування. Тим більше, що вартість землі мала бути передана не грошима, а 4% орендної плати землі. Від цієї вартості мав відраховуватися певний відсоток до військово-поселенського фонду. Закон був сформульований таким чином, що протиставляв приватну земельну ділянку державній земельній парцеляції. Іншим слабкою ланкою в Законі було положення, яке встановлювало порядок викупу землі до вичерпання запасу. Іншим сумнівним пунктом закону було нагородження землею солдатів і офіцерів Війська польського, які відзначилися у війнах на так званому сході. Ці та інші недоліки в законі призвели до того, що він не виправдав сподівань, які на нього покладала держава і суспільство [16].

Нарешті, аграрна реформа була прийнята і втілена в життя Законом від 28 грудня 1925 р. Вона стала результатом угоди між правими силами в парламенті й селянськими масами. Максимальна площа володіння була встановлена на рівні 180 га за такими винятками: 60 га в приміських районах, 300 га на прикордонних землях і 700 га у випадку промислово розвинених районів. Річна квота парцеляції встановлювалась у розмірі 200 тис. га добровільно відданих земель. Якщо за рік не вдавалося стільки зібрати, держава

мала право провести примусову парцеляцію. Усе мало бути компенсовано за ринковими цінами. У результаті реформи до 1939 р. в було розпарцельовано 2,5 млн. га землі [88].

Питання аграрної реформи поживалося в часи великого миру в міжнародній політичній арені, після закінчення польсько-більшовицької війни. Закон про проведення аграрної реформи датований 28 грудня 1925 р. Перше речення цього закону проголошувало заплановану і бажану реформу сільськогосподарської системи. Зокрема в ньому зазначалося: «Аграрна система Речі Посполитої буде формуватися на сильних, здорових і продуктивних фермах різних видів і розмірів на основі приватної власності. Передбачалося, в основному, створення нових самостійних господарств і розширення вже існуючих карликових господарств. Відбувалося розширення господарств до розмірів самостійних господарських одиниць, а також додатково створювалися ферми з меншими площами під садівництво та городництво, створення присадибних ділянок для місцевого населення міст і промислових центрів, а також закріплення відповідних територій для сільськогосподарських шкіл і сільськогосподарських осередків культури. Для досягнення поставленої мети в законі передбачалося обов'язкове розпаювання земель [97].

Земля, призначена для поділу, мала бути як з державних, так і з приватних ресурсів. До перших належали: землі державної власності, зокрема землі, які раніше належали колишнім державам-загарбникам, їхнім правлячим родинам та членам їхніх сімей. Окрім того під парцеляцію попадали землі і майно католицької костелу, визначені за погодженням зі Святим Престолом у Римі. Також націоналізація земельної власності зачепила майно інших релігійних конфесій. При конфіскації їхніх земель на користь держави враховувалася думка їхніх законних представників та земельні ділянки інших державних установ. Другу частину земельного запасу мали складати приватні земельні володіння. Стосовно них було встановлено т.зв. парцеляційне зобов'язання, яке передбачало вилучення надлишків землі понад т. зв. встановлені законом норми володіння. Для земельних ділянок, розташованих у промислових і приміських зонах виділено екологічно чисті зони парцеляції

60 га сільськогосподарських угідь, а решта території країни – 180 га. На східних кордонах держави 300 га виділялося як територія, що не підпадає під обов'язкову парцеляцію. З парцеляційної повинності виключалися лісові та водні території, а також сільськогосподарські угіддя [104].

Закон запроваджував т. зв. квоту парцеляції, при якій щорічно за перші 10 років мали бути поділені на ділянки всі землі Речі Посполитої. Основою для поділу землі мав бути встановлений план парцеляції на наступний календарний рік. Кожен повіт був зобов'язаний виконати встановлену йому квоту. Воєводські земельні контори та Державний сільськогосподарський банк за це відповідати. Цим двом установам відводилася особлива роль у здійсненні аграрної реформи. Хоча законодавець припускав, що квота буде виконана добровільно, передбачав обов'язковий викуп приватної власності у разі невиконання квоти, залишаючи за власником можливість визначити територію, яка не підлягатиме парцеляції [86].

У разі невиконання квоти парцеляції в даному повіті мав здійснюватися обов'язковий викуп. Власниками маєтків, які увійшли до поіменного списку, були зобов'язані здійснити поділ до 1 грудня поточного року. Якщо до того часу земля не була розпарцельована чи продана Державного сільськогосподарського банку, то воєводські земельні служби повинні були негайно розпочати обов'язковий викуп. Оцінку обов'язково придбаного майна мав здійснити, відповідно до закону, повітова земельна служба на підставі висновку класифікаційної та оціночної комісій. Кошторис із запитом на визначення винагороди потрібно було подати до районної земельної комісії, яка була контролюючим органом [99].

Викупні платежі сплачувалися в обов'язковому порядку встановленому воєводською земельною комісією. Винагорода залежала від розміру земельної ділянки, що належить власнику придбаного майна. Розподіл відбувався за такими правилами: чим більша площа, тим менший відсоток від заробітної плати грошовими коштами та земельною орендною платою. Гроші не здавали, а передавали на зберігання в Державному сільськогосподарському банку. Відповідно до Закону, нагляд за парцеляцією землі мав здійснювати Міністр

аграрних реформ. Він також здійснював контроль проведення поділу землі підпорядкованим йому органам, до яких належали, зокрема Окружні земельні контори та Державний сільськогосподарський банк [72].

Поділ землі також могли здійснювати уповноважені установи та приватні землевласники, які подали свої маєтки на поділ і отримали на це дозвіл з боку землевпорядних органів. Розміри селянських господарств, створених у результаті розпаювання земель, були різними. Для окремих категорій було створено умови, щоб ці «ферми були життєво важливими, незалежними і здатними до значного виробництва». Основна група т. зв. самостійних сільських господарств могла бути більше 20 га (як для новостворених господарств, так і для існуючих). Виняток становили господарства східних воєводств і гірських повітів, де була ця межа становила 35 га. Наведені стандарти не включали водні ресурси, ліси і пустки. Під час поділу були визначені площі для садівництва та овочівництва – до 5 га. Закон передбачав пільгу на придбання земельної ділянки з метою заснування господарств в перенаселених районах, які потребували оздоровлення аграрних відносин. Покупці ділянок землі мали бути громадянами Речі Посполитої. Їх основним заняттям мало бути сільське господарство або овочівництво. Вони також повинні були мати відповідну аграрну кваліфікацію. Земля, придбана за цим актом не могла бути розділена, продана або передана в оренду [15].

Державна парцеляція могла здійснюватися безпосередньо державними органами через Державний сільськогосподарський банк. Проект земельної ділянки погоджувався не в Земельному управлінні, а Уповноваженим Міністерства аграрної реформи. Землевласники повинні були перед початком поділу отримати дозвіл компетентного органу землі. Ціна продажу земельних ділянок у разі поділу мав визначатися і спиратися на «реальну економічну вартість відомості про землю, будівлі, матеріали та дерева [16].

Закон передбачав фінансову допомогу покупцям ділянок. Найпоширенішою формою бути позика для придбання земельного наділу. Безземельні покупці при укладанні договору мали сплатити лише 5% від оціночної вартості ділянки, а власники карликових господарств – 10%, а також

інші власники – 25%. Решту ціни розділили перші дві категорії придбання на строк до 41 року, а для останньої групи – до 20 років. Коли приватну землю розділили на ділянки кредит надавався Державним сільськогосподарським банком. Крім того, покупці кожної категорії мали право на позику з фонду допомоги та пільговий кредит, як для придбання землі, так і для розвитку своїх господарств. Погашення цих кредитів відбулося після п'ять років з моменту набуття землі [86].

Результати аграрної реформи 1925 р. були відображені у виданих статистичних щорічниках, які друкувалися Центральним статистичним управлінням у міжвоєнний період. Щороку разом із курсом реформ, ці дані були доповнені, а найповніше зображення отримано з останнього щорічника, виданого перед Другою світовою війною, а саме з «Малого статистичного щорічника» 1939 р. [31, с. 234].

Аграрна реформа складалася з двох основних елементів: парцеляція та консолідація земель. У 1919–1938 рр. було розпарцельовано 2654,8 тис. га. Земель, з яких створено 734,1 тис. ділянок, в тому числі: 153,6 тис. т. зв. фермерських господарств. Решта були додатковими ділянками, створеними в результаті поділу земель з фонду аграрної реформи. Частка новостворених фермерських господарств становила 53,9% від загальної площі земельних ділянок. Середня площа такого господарства становила 9,3 га (тоді як середня площа так званої додаткової ділянки становила 2 га). Слід зазначити, що найбільша частка (понад 30%) площі була поділена у південно-східних воєводствах держави, адже саме там було найбільше великих земельних володінь. Значно менше було в центральних етнічно польських воєводствах [16].

Найбільшою групою покупців землі після реформи були дрібні селяни: загалом у 1919–1923 рр. вони становили 59,3% усіх покупців землі. Другою групою стали безземельні, а потім місцеві слуги. Цю тенденцію підтверджують дані за наступні роки. У 1919–1938 рр. набувачами паїв були 629,9 тис. осіб, з них 90,3% були фермерами. Серед останніх найчисельніший була група дрібних власників – 71,6%. Близько 30% були безземельними [32, с. 124].

Міністр аграрних реформ Вітольд Станевич звернув особливу увагу на консолідацію як важливішу частину процесу аграрної реформи – як фактор спонукання сільських мешканців до просторового упорядкування землі. Характерно, що коли він представив діяльність свого міністерств, перше, про що він заявив, це консолідація земель. Дані свідчать, що в міжвоєнний період протягом 1919–1938 рр. було консолідовано земель 859 тис. господарств загальною площею 5423,3 тис. га. Це була досить значна цифра, вдвічі більша ніж загальна парцельована площа, що вказує на досить напружену конкуренцію. Можна помітити дві хвилі особливо гострої боротьби за землю: це 1929–1931 та 1935–1938 рр., коли були роз парцельовано відносно найбільша кількість земель (загалом трохи більше 60%) [97].

Майже вся роз парцельована земля для проведення аграрної реформи була розташована у південно-східних і центральних воєводствах держави. У західній частині країни, де практично не було черезполосиці землі, комасація також не залишила помітного сліду. З другого боку, південні воєводства, Східної Галичини, не відзначалися значними успіхами в проведенні аграрної реформи. Укрупнення земельних наділів, хоча вона значною мірою ліквідувала черезполосицю землі, зменшила кількість дрібних господарств і спричинила збільшення кількості та площі фермерських господарств, тобто заможніших власників. Серед причин такого стану речей була передусім матеріальна скрута власників найменших господарств. Під час комасації, часто вчинялися махінації і багато селян отримували землю гіршої якості. Заможний селянин міг дозволити собі підкупити землеміра, щоб отримати кращі для ведення сільського господарства землі. У результаті укрупнення земель бідні селяни також втрачали громадські пасовища для випасу великої рогатої худоби. І хоча укрупнення дозволило селянам краще використовувати землі інколи спричиняло гострі локальні конфлікти, що також впливало на прогрес консолідації земель. Слід додати, що під час великої депресії комасаційні роботи значно зменшилися.

ВИСНОВКИ

Відродження Польщі в 1918 р. поставило перед її керівництвом надзвичайно складні завдання через необхідність інтегрувати території з різною економічною спадщиною. Результатом цього стали як успішні реформи, так і тривалі проблеми, зокрема в аграрному секторі. Найбільшою суспільною і господарською проблемою Другої Речі Посполитої, вирішити яку було неможливо в короткій часовій перспективі, був загалом дуже низький рівень сільського господарства й сільського населення. Значна частина майже двадцятимільйонної армії селян і сільськогосподарських робітників ледве задовольняла свої основні життєві потреби, не кажучи про реалізацію будь-яких інвестицій у рідному сільському господарстві чи про освіту дітей на вищому рівні. У кілька мільйонів осіб оцінювали групу т. зв. зайвих, для яких не було в селі заняття, але які залишалися в рідних господарствах, бо поза сільським господарством для них також не було роботи.

Співвідношення між міським і сільським населенням Польщі становило 1:3 (72% жителів проживали в сільській місцевості і лише 18% з них в містах). Соціальна нерівність та проблеми життєвого рівня залишались не вирішеними. Незважаючи на проведені реформи в освіті та охороні здоров'я, значна частина населення, зокрема в сільській місцевості, зазнавала економічного тиску, що відбивалося на рівні життя і спричиняло соціальні протести. Складна матеріальна ситуація й відсутність перспектив для молодих поколінь спричинялися до консервації цивілізаційної відсталості всієї країни, а також до загострення суспільних, політичних і національних конфліктів.

Одним із орієнтирів економічного розвитку Польщі була рішуча індустріалізація та урбанізація країни. До 1918 р. в польських землях, за незначними винятками, промисловість була розвинута слабо. Тому в перші місяці незалежності точилися суперечки про те, чи буде Польща аграрною чи індустріальною країною. Ефективність грошової реформи Владислава Грабського, спрямована на стабілізацію національної валюти, стала прикладом успішного втручання держави в економіку, що дало поштовх для подальшої

економічної стабілізації. У багатьох сферах економічного життя, особливо в промисловості, до кінця 1930-х років Польща не змогла досягти результатів, зафіксованих перед вибухом Першої світової війни. Видобуток кам'яного вугілля, який був експортною спеціалізацією Польщі в міжвоєнний період, знизився з 4 млн. т у 1913 р. до 38,1 млн. т у 1938 р. Виробництво металів, цукру та текстилю також скоротилося, а виробництво нафти – більш ніж наполовину за ці роки. Активна роль держави у плануванні економіки дозволила досягти певних успіхів у модернізації, проте централізоване управління супроводжувалося бюрократичними недоліками та не завжди ефективним розподілом ресурсів. Світова економічна криза справила суттєвий вплив на економіку Польщі, змушуючи уряд вживати антикризові заходи, проте її наслідки відчувалися протягом всього міжвоєнного періоду. Це підтверджує важливість врахування зовнішніх чинників при формуванні національної економічної політики.

У 1938 р. польська економіка була на шляху до досягнення дедалі вищих темпів розвитку. Плани, окреслені віце-прем'єр-міністром Євгеніушем Квятковським, передбачали, що після трирічного періоду інвестицій у озброєння, у наступні три роки на перший план вийдуть інвестиції в комунікацію, потім у сільське господарство та освіту, потім настане час для розвитку міст і, нарешті, для вирівнювання відмінностей між Польщею А, В та С. Економічне диво здавалося близьким.

Друга Річ Посполита була економічно відсталою країною з архаїчною соціальною структурою (явне переважання сільського населення) та аграрною структурою (переважання дрібних господарств), а також з нерозвиненою інфраструктурою, тобто мережею доріг і залізниць. Також не вистачало інвестиційного капіталу. Велика депресія стала величезним ударом по економіці. Проте, безсумнівно, були й великі економічні досягнення, зокрема контроль над гіперінфляцією та валютна реформа Владислава Грабського в 1924 р., а також ефективне управління інвестиціями в другій половині 1930-х років.

Проте аграрні реформи та заходи з прискореного розвитку промисловості виявилися неоднозначними за результатами, оскільки не змогли повністю усунути регіональні диспропорції. Не кращою була ситуація і в сільському господарстві, яке страждало від високого безробіття. Незважаючи на надлишок сільськогосподарської продукції, низькі ціни на неї не забезпечували високих доходів, тому село жило дуже бідно. Після надзвичайно тривалого періоду Великої депресії в Польщі (до 1935 р.) рівень життя суспільства почав відновлюватися лише в останні три роки перед початком Другої світової війни.

Можна виділити кілька умовних періодів розвитку польської економіки: 1918–1921 рр. (економічне об'єднання розрізнених польських земель та військова економіка), 1922–1925 рр. (період гіперінфляції), 1926–1929 рр. (період стабілізації системи фінансів та розвитку), 1929–1935 рр. (світова економічна криза), 1936–1939 рр. (період розквіту).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані документи

1. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР 1917–1939: Збірник док. і мат. К.: Наукова думка, 1979. 557 с.
2. Боротьба трудящих Прикарпаття за своє визволення і возз'єднання з Радянською Україною. Документи та матеріали (1921–1939). Івано-Франківськ: Вища школа, 1957. 317 с.
3. З історії революційного руху у Львові 1917–1939 рр. Документи і матеріали. Л.: Каменяр, 1957. 189 с.
4. З таємних документів польської окупації Західної України / З. Книш. Торонто: Срібна сурма, 1983. 288 с.
5. Кривава книга: В 2 ч. / Видання уряду ЗУНР. Відень, 1919. Ч.1: Матеріяли до польської інвазії на українські землі Східної Галичини 1918–1919 р. 98 с.; Відень, 1921. Ч.2: Українська Галичина під окупацією Польщі в роках 1919–1920. 242 с.
6. Становище трудящих Львова. 1917–1939 рр. Документи і матеріали. Л.: Вища школа, 1961. 231 с.
7. Українська суспільно-політична думка в ХХ столітті. Документи і матеріали. / Упорядники Т. Гунчак, Р. Сольчашек. Б. м., 1983. Т.1. 510с.
8. Шелухін С. Варшавський договір між поляками і Симоном Петлюрою: 21 квітня 1920 року. Прага: Нова Україна, Знання, 1946. 35 с.
9. Drugi Powszechny Spis Ludności z dnia 9 grudnia 1931 r : wyniki ostateczne opracowania spisu ludności z dn. 9.XII.1931 r. w postaci skróconej dla wszystkich województw, powiatów i miast powyżej 20 000 mieszkańców Rzeczypospolitej Polskiej [Електронний ресурс] URL: <https://mbc.cyfrowemazowsze.pl/publication/17019>
10. Konstytucja marcowa. Opr. Andrzej Burda. Lublin, 1983. 103 s.
11. Pierwszy Powszechny Spis Ludności RPP dnia 30 września 1921 roku. [Електронний ресурс] URL: <https://pbc.biaman.pl/dlibra/doccontent?id=2280>

12. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 kwietnia 1935 r. o budowie normalnotorowych kolei: Sierpc – Brodnica i Sierpc – Toruń (Dz.U. z 1935 r. nr 29, poz. 223 Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 18 kwietnia 1935 r. o budowie normalnotorowych kolei: Sierpc – Brodnica i Sierpc – Toruń). [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19350290223>
13. Rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 24 września 1926 r. o utworzeniu przedsiębiorstwa „Polskie Koleje Państwowe”. (Dz.U. z 1926 r. nr 97, poz. 568). [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19260970568>
14. Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 21 grudnia 1927 r. o wydzieleniu z ogólnej administracji państwowej przedsiębiorstwa „Państwowe Zakłady Lotnicze” w Warszawie. (Dz.U. z 1928 r. nr 4, poz. 27). [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19280040027>
15. Uchwała Sejmu o reformie rolnej 28/12/1925 [Електронний ресурс] URL: <https://muzhp.pl/kalendarium/uchwala-sejmu-o-reformie-rolnej>
16. Ustawa z dnia 28 grudnia 1925 r. o wykonaniu reformy rolnej. [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19260010001>
17. Ustawa z dnia 19 lipca 1919 r. o budowie kolei Rzeszów-Sandomierz (Dz.U. z 1919 r., nr 63, poz. 370 [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19190630370>
18. Ustawa z dnia 2 marca 1920 r. o budowie linii kolejowej Sierpc – Brodnica (Dz.U. z 1920 r. nr 23, poz. 126 [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19200230126>
19. Ustawa z dnia 2 marca 1920 r. o budowie linii kolejowej Sierpc – Brodnica. Dz.U. z 1920 r. nr 23, poz. 126. [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19200230126>

20. Ustawa z dnia 23 września 1922 r. o budowie portu w Gdyni (Dz.U. z 1922 r. nr 90, poz. 824). [Електронний ресурс] URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU19220900824>
21. Majowy zamach stanu w świetle dokumentów wywiadu, dyplomacji i organów bezpieczeństwa II Rzeczypospolitej. Opr. P. Kołakowski i A. Perłowski. Słupsk, 2008. 236 s.

Мемуари

22. Макух І. На народній службі. Спогади. О. Жерноклеєв, В. Великочий. К.: Основні цінності, 2001. 572 с.
23. Мечник С. Під трьома окупантами: Спогади українського революціонера-підпільника. Лондон: Накл. Укр. Вид. Спілки. 1958. 208 с.
24. Шевчук С. Пора сказати правду про наші визвольні змагання, добитися волі для Галицької землі 1918–1939. Торонто. 1965. 280 с.
25. Шумук Д. Пережите і передумане. Спогади й роздуми українського дисидента-політв'язня з років блукань і боротьби під трьома окупаціями України (1921–1981). Передмова Н. Світличної. Детройт. 1983. 536 с.

Монографії, статті, брошури

26. Алексієвець Л. Новітня історія Польщі (1918–1939). Київ–Тернопіль: Астон, 2002. 320 с.
27. Алексієвець Л. Польща: утвердження незалежної держави 1918–1926. Тернопіль: Підручники і посібники, 2006. 448 с.
28. Алексієвець Л. Польща: міжнародні відносини у добу відродження 1918–1923 Тернопіль: Астон, 2012. 192 с.
29. Баран З. А. До питання про аграрну політику урядів міжвоєнної Польщі стосовно Західної України. Вісник Львівського університету. Вип. 33. Львів, 1998. С. 146–153.
30. Боєчко В. Ф. Економічне становище Другої Речі Посполитої у перші повоєнні роки. [Електронний ресурс]. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2016/3/71.pdf>

- 31.Васюта І. К. Соціально-економічні відносини на селі Західної України до возз'єднання (1918–1939). Львів: Видавництво Львівського університету Вища школа, 1978. 190 с.
- 32.Васюта І. К. Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918–1939 рр.). *Укр. іст. журн.* К. 2001. №5. С. 22–42.
- 33.Віднянський С. В. Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрямки наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці. *Укр. іст. журн.* 2003. №2. С. 39–55.
- 34.Герасименко Л. Я., Дудикевич Б. К. Боротьба трудящих Західної України за возз'єднання з Радянською Україною (1921–1939). К., 1960. 224 с.
- 35.Дейвіс Норман. Боже ігрище. Історія Польщі. К. 2008. 1079 с.
- 36.Дильонгова Г. Історія Польщі 1795–1990. К. 2007. 237 с.
- 37.Зашкільняк Л., Крикун М. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів. Львів. 2002. 752 с.
- 38.Зашкільняк Л. О. Українське питання в працях і діяльності Леона Василевського. *Україна–Польща: історична спадщина і суспільна свідомість*. К.: Либідь. 1993. 264 с.
- 39.Зашкільняк Л. О., Макарчук С. А. Боротьба за східні кордони Польщі в 1918–1921 рр. *Укр. іст. журн.* 1994. № 6. С.140–144.
- 40.Історія кооперативного руху. Підручник. Під ред. Гелея М.В. та ін. Львів: Світ. 1995. 439 с.
- 41.Історія Центрально-Східної Європи. Посібник для студентів історичних факультетів університетів. За ред. Л. Зашкільняка. Львів. 2001. 660 с.
- 42.Комар В. Л. Акція «шляхти загородової» в контексті українсько-польських відносин 30-х рр. ХХ ст. *Галичина. Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис*. Івано-Франківськ. 2004. № 10. С. 135 – 141.
- 43.Комар В. Л. Концепція прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.). Наукова монографія. Івано-Франківськ, 2011. 360 с.
- 44.Комар В. Молодіжна політика в санаційній Польщі 1930-х років. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. Збірник*

- наукових праць*. 2018–2019. Випуск 19–20. Ювілейний збірник на пошану Степана Качараби. С. 98–112.
45. Комар В. Українське питання в національній політиці міжвоєнної Польщі. *Волинь – 43: міфи і реальність. Збірник наукових праць*. Упорядн. Кучерепа М. М., Шваб А. Г. Луцьк. 219. С. 83–92.
 46. Комар В., Співпраця Польщі з державами на постімперському просторі Росії (1918–1923 pp.). *Rozpad imperiów. Kształtowanie powojennego ładu w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1918–1923. Monografia naukowa*. Wrocław, 2021. S. 18–34.
 47. Комар В. Л. Політика Польщі в Східній Європі у 20-х роках ХХ ст. *Українсько-словацькі військові підрозділи австро-угорської армії у Великій війні: на шляху до незалежності. Колективна монографія*. За ред. С. Адамовича. Івано-Франківськ: Лілея НВ. 2022. С. 38–60.
 48. Комар В. Радянський Союз у політиці прометеїзму II Річсполитої (1920–1930-ті роки). *Укр. іст. журн.* 2023. Число 1. С. 82–102.
 49. Комар В., Комар І. Українці у міжвоєнній Польщі. *Ukraińcy i ich sąsiedzi na przestrzeni wieków: polityka, gospodarka, religia, kultura i życie codzienne*. Pod. red. R. Drozd, B. Halczak. Słupsk, 2020. С. 122–133.
 50. Копчак С., Мойсеєнко В., Романюк М. Етнічна структура та міграція населення українського Прикарпаття. Статистично-демографічне дослідження. Львів. 1996. 282 с.
 51. Корнійчук Л. Я. Становище трудового селянства Західних областей України під владою панської Польщі (1920–1939). К. 1957. 72 с.
 52. Красівський О. Східна Галичина і Польща в 1918–1923 pp.: Проблеми взаємовідносин. К. 1998. 299 с.
 53. Красівський О. Галичина в першій чверті ХХ ст. Проблеми польсько-українських стосунків. Л.: ЛФУАДУ, 2000. 416 с.
 54. Курило В. М., Кравець М. М. Єдність українських і польських трудящих у революційній боротьбі (1924–1926 pp.). *Укр. іст. журн.* К., 1975. №1. С. 23–27.
 55. Литвин М. Українсько-польська війна 1918–1919 pp. Львів, 1998. 488 с.

- 56.Макарчук С. Українсько-польські етнополітичні взаємини на західноукраїнських землях в першій третині ХХ ст. *Збірник праць і матеріалів на пошану Л. І. Крушельницької*. Л., 1998. С. 132–144.
- 57.Макух І. На народній службі. Детройт, 1958. 628 с.
- 58.Масик Р. Державне регулювання цін на товари першої необхідності у міжвоєнній Польщі (рецепція господарського середовища Східної Галичини). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2016. Вип. 17. С. 191–212.
59. Масик Р. Нафтовидобування у міжвоєнній Польщі. *Вісник Львівського університету. Серія історична*. 2017. Спецвипуск. С. 790–802.
- 60.Масик Р. Польське економічне товариство у Львові (1921–1939). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2012-2013. Вип. 13-14. С. 187–201.
- 61.Масик Р. Проблема нелегальної торгівлі у міжвоєнній Польщі в обговореннях Промислово-торгової палати у Львові. *Наукові записи Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія*. Тернопіль, 2015. Вип. 2. Ч. 2. С. 143–147.
- 62.Масик Р. Промисловий податок у міжвоєнній Польщі (рецепція господарського середовища Східної Галичини). *X міжнародна наукова конференція “Історія торгівлі, податків та мита”*. Дніпро, 27–28 жовтня 2016 р. К., 2016. С. 93–95.
- 63.Масик Р. Промислово-торгова палата у Львові у міжвоєнний період. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. Львів, 2015. Вип. 16. С. 206–220.
- 64.Масик Р. Союз польських нафтових промисловців у Львові. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2022. Випуск. 23. С. 278–302.

65. Масик Р. Туризм у Східній Галичині в міжвоєнний період: історико-економічний аспект. *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2018–2019. Випуск 19–20. С. 435–448.
66. Масик Р. Участь підприємств Східної Галичини в цивільних державних замовленнях Польщі (1920–1939). *Наукові зошити історичного факультету Львівського університету*. 2017. Випуск 18. С. 180–191.
67. Польща – нарис історії. За ред. В. Менджецького та Є. Брацисевича. Пер. з поль. І. Сварника. Варшава, 2015. 365 с.
68. Ріпецький С. Українсько-польський процес 1918–1923: перед світовим трибуналом. Чікаго, Нью-Йорк, 1963. 38 с.
69. Ротшильд Дж. Східно-Центральна Європа між двома світовими війнами. К., 2001. 496 с.
70. Савчук Б. П. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – 30-х років XX ст.): Автореф. дис ... докт. істор. наук. Чернівці, 1999. 32 с.
71. Смолей В. Польське сільськогосподарське осадництво в Західній Україні (1920–1939 рр.). *Україна у минулому*. Вип. IX. Київ-Львів, 1996. С. 163–177.
72. Смолей В. Польське цивільне і військове сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919–1939: Автореф. дис ... к.і.н. Львів, 1996. 19 с.
73. Сливка Ю. Ю. Боротьба трудящих Східної Галичини проти іноземного поневолення. К.: Наукова думка, 1973. 177 с.
74. Сливка Ю. Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії (1920–1939). К. 1985. 270 с.
75. Терещенко В. Економічне становище західноукраїнських земель у складі Польщі напередодні Другої світової війни. [Електронний ресурс]. URL: <https://evnuir.vnu.edu.ua/bitstream/123456789/8809/1/terechshenko.pdf>

76. Україна-Польща. Важкі питання. Матеріали другого міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини в 1918–1947 роках» (1998 р.). Варшава: Об'єднання українців у Польщі, 1999. 348с.
77. Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової конференції. Кам'янець-Подільський: Генеза, 1992. 264 с.
78. Українсько-польські відносини в Галичині у XX ст. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (21-22 листопада 1996 р.) Івано-Франківськ. 452 с.
79. Федорчак П. Новітня історія Польщі XX століття. Івано-Франківськ, 2006. 218 с.
80. Швагуляк М. «Пацифікація». Польська репресивна акція в Галичині 1930 р. і українська суспільність. Львів, 1993.
81. Ярославин С. Визвольна боротьба на західноукраїнських землях у 1918–1923 роках. Філадельфія, 1956. 182 с.
82. Яровий В. І. Історія західних і південних слов'ян у XX столітті. Курс лекцій. Київ, 1996.
83. Яровий Я. І. Новітня історія Центральноєвропейських та балканських країн. XX століття. Київ, 2005.
84. 135 lat temu urodził się Eugeniusz Kwiatkowski. [Електронний ресурс] URL: <https://dzieje.pl/wiadomosci/135-lat-temu-urodzil-sie-eugeniusz-kwiatkowski>
85. II Rzeczpospolita w latach 1926–1939. Rządy sanacji. [Електронний ресурс]. URL: https://www.bryk.pl/wypracowania/historia/xx-wiek/24379-ii-rzeczpospolita-w-latach-1926-1939-rzady-sanacji.html#utm_source=paste&utm_medium=paste&utm_campaign=other
86. Błąd M. Reformy rolne Polski odrodzonej. [Електронний ресурс]. URL: https://www.irwirpan.waw.pl/dir_upload/site/files/Monografia/33_Blad.pdf
87. Gałęzowski M. Społeczeństwo II Rzeczypospolitej. [Електронний ресурс]. URL: <https://przystanekhistoria.pl/pa2/tematy/mniejszosci-narodowe/89741,Społeczenstwo-II-Rzeczypospolitej.html>

88. Gołota Ł. Gospodarka Drugiej i Trzeciej Rzeczypospolitej. Porównanie osiągnięć na tle otoczenia międzynarodowego. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.irjournal.pl/pdf-124037-52070?filename=National%20Economy%20of%20the.pdf>
89. Kaczmarek R. Historia Polski 1914–1918. Warszawa, 2010.
90. Kruszyńska A. Prof. Leszczyńska: gospodarka Śląska była dla II RP fundamentalna. [Електронний ресурс] URL: <https://dzieje.pl/wiadomosci/prof-leszczynska-gospodarka-slaska-byla-dla-ii-rp-fundamentalna>
91. Landau Z., Tomaszewski J. Zarys historii gospodarczej Polski 1918–1939. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.obserwatorfinansowy.pl/bez-kategorii/rotator/cud-gospodarczy-nad-wisla/>
92. Masyk R. Budynki organizacji gospodarczych międzywojennego Lwowa po roku 1945. Polska w nowej rzeczywistości. Rok 1945 z perspektywy gospodarczej i społecznej. Wrocław, 2020. S. 113–127.
93. Masyk R. Edukacja ekonomiczna na wyższych uczelniach Lwowa w okresie międzywojennym. *Postacie i instytucje. Gospodarcze i społeczne znaczenie edukacji na ziemiach polskich przed 1939 rokiem*. Wrocław, 2019. S. 199–218.
94. Masyk R. Niepoległość Polski w prasie ukraińskiej 1918 roku. Drogi do niepodległości. Polska odrodzona. Warszawa, 2019. S. 173–198.
95. Masyk R. Odbudowa przemysłu naftowego Galicji po pierwszej wojnie światowej (1918–1923). *Procesy modernizacyjne w “Młodszej Europie”*. Rzeszów, 2023. S. 102–117.
96. Masyk R. Polityka naftowa rządów Austro-Węgier i II RP w recepcji ukraińskich środowisk gospodarczych i politycznych. *Polskie dokonania modernizacyjne w oczach zagranicy*. Rzeszów, 2023. S. 54–69.
97. Masyk R. Zmiany w strukturze gospodarczej i możliwościach przedsiębiorczości w Galicji Wschodniej w wyniku wojen 1914–1921. *Spółeczny bilans otwarcia polskiej niepodległości*. Wrocław, 2018. S. 281–298.

98. Sioma M. Polityka gospodarcza Polski na tle państw Europy Środkowej w dwudziestoleciu międzywojennym. *Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej*. Rok 21(2023). Z. 4. S. 161–188. [Електронний ресурс] URL: <https://doi.org/10.36874/RIESW.2023.4.8>
99. Szlanta P. Polskie drogi ku niepodległości – wersja rozszerzona. [Електронний ресурс]. URL: <https://niepodlegla.gov.pl/o-niepodleglej/polskie-drogi-ku-niepodleglosci-wersja-rozszerzona/>
100. Szukała M. 100 lat temu Sejm uchwalił plan uzdrowienia polskiej gospodarki. [Електронний ресурс] URL: <https://dzieje.pl/wiadomosci/100-lat-temu-sejm-uchwalil-plan-uzdrowienia-polskiej-gospodarki>
101. Tommasini F. Odrodzenie Polski. [Електронний ресурс]. URL: <https://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/doccontent?id=33099>
102. Turowski K. Krakowska szkoła ekonomii wobec Wielkiego Kryzysu. [Електронний ресурс]. URL: <https://ekonomista.pte.pl/pdf-155440-82258?filename=Krakowska%20szkola%20ekonomii.pdf>
103. Winiarski B. Polityka gospodarcza. Wyd. 3. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2006, s. 115–119.
104. Zagóra-Jonszta U. Własność państwowa w gospodarce Drugiej Rzeczypospolitej. [Електронний ресурс]. URL: https://dbc.wroc.pl/Content/37425/PDF/Zagora-Jonszta_Wlasnosc_Panstwowa_w_Gospodarce_Drugiej_Rzeczpospolitej_2017.pdf